

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

obor Transkulturní komunikace

Problematika empatie a altruismu v transkulturní perspektivě

Bakalářská práce

Autor: Dominika Chvojanová

Studijní program: B6107 Humanitní studia

Studijní obor: Transkulturní komunikace

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Petr Mikoška, PhD.

Oponent práce: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: Dominika Chvojanová

Studium: P16P0776

Studijní program: B6107 Humanitní studia

Studijní obor: Transkulturní komunikace

Název bakalářské práce: **Problematika empatie a altruismu v transkulturní perspektivě**

Název bakalářské práce AJ: The problematics of empathy and altruism in transcultural perspective

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

V bakalářské práci se budu zabývat vztahem altruismu a empatie, který zasadím do transkulturní perspektivy. Zaměřím se na experimentální studie pozorující chování jedinců ve specifické skupině, jimž je konáno utrpení nebo jsou přihlížejícími tomuto jevu. Pokusím se najít souvztažnost mezi vzorcí chování a transkulturalitou, a zároveň nastíním problémy s nimi spojené. V závěru se zaměřím na řešení problémů a zhodnotím celou práci.

AVENANTI, A. SIRIGU, A. AGLIOTI, S. M. Racial bias reduces empathic sensorimotor resonance with other-race pain. *Current Biology*. 2010, 20(11), 1018-1022. ATKINS, D. USKUL, A. K. COOPER, N. R. Culture shapes empathic responses to physical and social pain. *Emotion*. 2016, 16(5), 587. BARTH, Fredrik. Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference. (Results of a symposium held at the University of Bergen, 23rd to 26th February 1967.). London: Allen & Unwin, 1969. ISBN: 978-08-8133-979-6. DRWECKI, B. B. MOORE, C. F. WARD, S. E. PRKACHIN, K. M. Reducing racial disparities in pain treatment: The role of empathy and perspective-taking. *Pain*. 2011, 152(5), 1001-1006. ELFENBEIN, H. A. AMBADY, N. On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis. *Psychological bulletin*. 2002, 128(2), 203. HEWSTONE, Miles a Wolfgang STROEBE, ed. Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-092-5. PRŮCHA, Jan. Interkulturní psychologie: [sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů]. 2., rozš. vyd. Praha: Portál, 2007. Psychologie (Portál). ISBN 978-80-7367-280-5. XU, X. ZUO, X. WANG, X. Do you feel my pain? Racial group membership modulates empathic neural responses. *Journal of Neuroscience*. 2009, 29(26), 8525-8529.

Garantující pracoviště: Katedra kulturních a náboženských studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Petr Mikoška, Ph.D.

Oponent: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 6.10.2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci „Problematika empatie a altruismu v transkulturní perspektivě“ vypracovala samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a veškeré použité prameny a informace řádně cituji v seznamu použité literatury.

V Hradci Králové dne 20. 6. 2019

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala Mgr. et Mgr. Petru Mikoškovi, Ph.D. za odborné vedení a cenné rady při zpracování této bakalářské práce.

Anotace

CHVOJANOVÁ, Dominika. *Problematika altruismu a empatie v transkulturní perspektivě*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2019, 57 s. Bakalářská práce.

V bakalářské práci se budu zabývat vztahem altruismu a empatie, který zasadím do transkulturní perspektivy. Zaměřím se na experimentální studie pozorující chování jedinců ve specifické skupině, jimž je konáno utrpení nebo jsou přihlížejícími tomuto jevu. Pokusím se najít souvztažnost mezi vzorci chování a transkulturalitou, a zároveň nastíním problémy s nimi spojené. V závěru se zaměřím na řešení problémů a zhodnotím celou práci.

Klíčová slova: kultura, transcendence, transkulturalita, empatie, altruismus

Annotation

CHVOJANOVÁ, Dominika. *Problematika altruismu a empatie v transkulturní perspektivě*. Hradec Králové: Faculty of Education University of Hradec Králové, 2019, 57 pp. Bachelor Thesis.

My bachelor thesis is focused on the relationship between empathy and altruism from a transcultural perspective. The work utilizes experimental research observing the behavior of individuals suffering or watching others suffer. The first part attempts to find a relationship between patterns of behavior and transculturality and then to discover related issues. The conclusion focuses mainly on the solution to the issues and evaluation of the whole thesis.

Keywords: culture, transcendence, transcultural, empathy, altruism

Obsah

Úvod	7
1. Transkulturalita jako východisko práce	9
1.1. Pojetí kultury jako východisko pro transkulturalitu	9
1.2. Transcendence lidské bytosti	11
2. Vymezení empatie	13
2.1. Sympatie a vcítění jako předchůdce empatie	13
2.1.1. Sympatie	14
2.1.2. Vcítění	15
2.2. Psychologicko-psychoterapeutická základna	15
2.2.1. Afektivní empatie	16
2.2.2. Kognitivní přístup empatie	17
2.2.3. Emocionálně kognitivní koncepce	17
2.2.4. Multifázové a multidimenzionální koncepce	19
2.3. Sociobiologické poznatky	20
2.4. Pohled neurovědy	22
2.4.1. Emoční nákaza	23
2.4.2. Teorie mysli	24
2.4.3. Empatie	25
3. Altruismus jako forma prosociálního chování?	27
3.1. Definice altruismu skrze prosociální chování	27
3.2. Biologické pojetí	29
3.2.1. Reciproční altruismus	29
3.2.2. Teorie příbuzenské selekce (kin selection)	30
3.2.3. Skupinová selekce	31
3.2.4. Teorie konkurenčního altruismu	31
3.3. Socio-psychologický rozměr	32
4. Kultura jako determinanta chování	34
4.1. Studie 1	34

4.1.1.	Kulturní determinace v posuzování rozpoznávání emocí.....	35
4.1.2.	Emoce a nonverbální komunikace	37
4.1.3.	Vzájemnost skupiny	37
4.1.4.	Zhodnocení adekvátnosti analýzy	38
4.1.5.	Zhodnocení	39
4.2.	Studie 2.....	40
4.3.	Studie 3.....	41
4.4.	Studie 4.....	42
4.5.	Studie 5.....	45
5.	Shrnutí.....	47
	Závěr	49
	Seznam použitých zdrojů.....	51

Úvod

Lidé se střetávají s jinakostí již od stěhování národů, což datujeme cca od 5. století n. l., výzvou této práce bude pokusit se pochopit vztah lidí, kteří se v určitých ohledech liší. Odlišnostmi myslíme například kulturní a historický kontext, sociální prostředí, náboženská dogmata nebo barvu pleti. Mezilidské vztahy neustále vznikají, vyvíjejí se a zanikají následkem komunikace či dalších faktorů. Komunikace a kooperace jsou součástí základu mezilidských vztahů a pomáhají lidem vytvářet další kulturní interakce. Pro fungování komunikace i kooperace je zapotřebí jistá míra empatie, kterou lze chápat jako jednu ze schopností lidského druhu. Empatie zároveň lidstvo odlišuje od zbytku dalších živých organismů. Chování jedince pomáhá dotvářet společnost a interakce uvnitř ní, společenské chování, je tvořeno partikulárními atributy jako jsou emoce, pocity či postoje. Každý jednotlivý prvek formuje jedince, jehož nejvyšší formou je člověk jako svébytná důstojná osoba, která je schopna uzavírat vztahy s lidmi, jenž lze charakterizovat totožně.

Osoby ve společné interakci se k sobě jistým způsobem chovají a jednají. Jednání každé osoby uchopuje kultura, která jej tvaruje a opět ho navrácí do reálného světa, ve kterém by měl vystupovat jako svébytný odpovědný a důstojný jedinec společnosti. Diverzifikace kultur se zakládá na odlišném pojmání světa, což znamená, že se od sebe liší svými kulturními vzorci¹. Vzorce kultury se projevují zejména v interakci s jinými kulturami. Strach z neznámého figuruje ve všech kulturních celcích a lze říci, že na základě tohoto jevu vznikly tzv. kulturní předsudky a stereotypy. Předsudky a stereotypy jsou nástroje pomáhající jednotlivým kulturám zachovat si své zvyky, tradice a jiné kulturní konstrukty před jinakostí. Nejen kultura jedince utváří (enkulturace), současně je to také jeho sociální skupina či společnost, ve které žije, a která se podílí na jeho dalším fungování v žitém světě (socializace).

Jedním z východisek této práce je obor Transkulturní komunikace a s ním spojený pojem transkulturality. Oba pojmy se pokusíme nejprve definovat, rozvést teze transkulturní komunikace a ukotvit jejich podstatu pomocí myšlenek jednotlivých autorů podílejících se na jejím vzniku a následném formování. V závěru kapitoly vysvětlíme sebe-přesahující emoce, které spoluutváří vztah empatie a altruismu. Ve druhé kapitole se zaměříme na vysvětlení pojmu empatie. Z počátku nastíníme historické hledisko spojené s pojmem empatie, případně uvedeme termíny, které jej předcházely. Prozkoumáme pojetí empatie v odlišných vědních

¹ Benedictová, Ruth. Kulturní vzorce. Praha: Argo. 1999.

disciplínách jako jsou psychologie, sociobiologie či neurověda. Třetí kapitola bude věnována altruistickému chování a jednání. Pokusíme se popsat pojem altruismu a uvést přístupy významných teoretiků, jenž se v průběhu dějin podíleli na jeho formování.

Následně ve čtvrté kapitole představíme a budeme porovnávat několik neurovědních studií. Otázkou této práce bude nalézt případně potvrdit korelaci empatické odpovědi na utrpení jedince a altruismu v kontextu kulturní determinace. Studie zabývající se tímto tématem převážně zkoumaly vliv předsudků či stereotypů vůči jedincům odlišné barvy pleti či jiného etnika. V této práci bude využita metoda analýzy. Z práce by mělo být zřejmé, zda existuje nějaká problematika námi vysvětlených pojmů, či jestli můžeme hovořit o případném vztahu v souvislosti s kulturní odlišností. Pokusíme se pomocí výsledků námi předkládaných studií potvrdit nebo naopak vyvrátit hypotézu této bakalářské práce. V závěru kapitoly zhodnotíme přínos transkulturality a výsledky studií, které jsme analyzovali. Bakalářská práce bude mít charakter čistě teoretický.

1. Transkulturalita jako východisko práce

Pochopení komunikace mezi lidmi se zabývá velké množství oborů od lingvistických disciplín až po obory antropologického charakteru. Naším úkolem je postihnout problematiku empatie a altruismu v odlišnosti, tedy zjistit, jestli lidé lišící se mezi sebou vyznáním, barvou pleti či jinými kulturními znaky jsou schopni v nepříznivých podmínkách (působením bolesti či utrpení) mezi sebou interagovat, cítit nějakou přízeň či dokonce si pomoci. Propojením metod humanitních věd lze ospravedlnit námi stanovený cíl. Pro tuto práci je výchozí pojem *transkulturalita*. Jak uchopit tento pojem a co se pod ním skrývá? Tato kapitola bude věnována pojetí a metodologii výše zmíněného pojmu. Pokusíme se zachytit hlavní myšlenky transkulturality a pochopit její rozměr.

1.1. Pojetí kultury jako východisko pro transkulturalitu

Západní svět (evropské země a státy Severní Ameriky) lze historicky považovat za pluralitní. Zámořské objevy a období koloniálního rozmachu přispěly k vnímání odlišnosti druhých, následně v 19. století vzniká obor tzv. kulturní a sociální antropologie, jehož cílem se stává poznávání odlišných společenství a rozšiřování obzorů vlastní kultury. Západní společnost nelze vnímat bez postihnutí konceptu odlišnosti. Abychom mohli ukotvit pojem „transkulturalita“ či „transkulturní“ je nutné pochopit pojem kultury.

První zmínky kultury jako pojmu spojuje antropologie se jménem E. B. Tylora, který kulturu chápal jako komplexní celek skládající se z velkého množství kategorií (umění, poznání, morální zásady, právo, lidské schopnosti či dovednosti).² Většina odborníků se shoduje s Tylorem v tom, že kultura je systém dynamický, který ovlivňuje lidský život, a současně je ovlivňován lidstvem. Čili lze říci, že existence kultury závisí na lidstvu a naopak. F. Burda označuje kulturu za dynamický sociální konstrukt, jehož nestálost podporuje symbiózu s jedincem. Symbiózou je zde myšlen oboustranný proces mezi jedincem a kulturou, který ovlivňuje jejich další vývoj. Proces určuje neustálé prolínání vnitřních světů kultury a jedince (tzv. interakce) zapříčínující postupné utváření jedincovi identity. Porozumění světa je závislé na kultuře, která jedincův pohled neustále skrze různé interakce ovlivňuje.³ Nazírání kulturního světa lze chápat dvěma způsoby. První způsob označujeme jako etnocentrismus, jedná se o názor popisující odlišný svět skrze jedincovu kulturu. Kulturní relativismus jako

² HORÁKOVÁ, Hana. *Kultura jako všelék?: kritika soudobých přístupů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). s. 75.

³ BURDA, František. *Za hranice kultur: Transkulturní perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2016, s. 22.

druhý způsob nahlíží na odlišné kultury jako na samostatně fungující jednotky, jenž mají odlišné zvyky a tradice.⁴ V moderní antropologii se zastávají myšlenky kulturního relativismu, avšak etnocentrismus ovlivňuje každého člověka, proto je nutné říci, že z kulturní determinace se nelze vymanit.

Vztah jedince a kultury zkoumá tzv. transkulturní či psychologická antropologie. Výzkum je především zaměřen na psychologické aspekty člověka v souvislosti s kulturou. Jedná se o chování, myšlení či emoce. Východiskem transkulturní a psychologické antropologie byla škola Osobnosti a kultury, jejíž předními představiteli byli R. Linton, M. Mead či R. Benedict. Naše práce bude spolupracovat s poznatky psychologické antropologie. Psychologickou antropologii lze označit za interdisciplinární, jelikož využívá poznatků jiných oborů a dokáže s jednotlivými vědními disciplínami kooperovat. V minulých letech k výzkum transkulturní antropologie významně přispěly vědomosti sociobiologie či kognitivní antropologie.

Důležitým mezníkem v oboru byl vznik teorie psychických schémat (schema theory), psychická schémata jsou antropologií popisována jako druh sociálních stereotypů.⁵ Lidský mozek zpracovává a analyzuje nové informace se vzpomínkami a zasazuje do určitého schématu, schéma lze označit za kategorii, jenž je uložena v paměti. Je velmi pravděpodobné, že může dojít ke zkreslení, jelikož člověk nevnímá detaily, pouze na základě zkušenosti zařazuje určitou situaci či objekt do „paměťových kategorií“ (schémat). Tento proces lze označit jako schématické zpracování údajů. Vnímání světa skrze schémata může člověku způsobit problémy s pamětí, člověk si hůře pamatuje netypické situace, jelikož neodpovídají jeho kognitivnímu schématu. Vliv schémat pozorujeme i u chování jednotlivce. Osobní zkušenost dokáže ve stejném kulturním prostředí pozměnit schéma jedince.⁶ Příkladem jsou 2 děvčátka ze stejného prostředí, tento příklad uvádí ve svém díle dvojice výzkumníků Naomi Quinn a Claudia Strauss, autorky popisují vztah děvčat k jejich otcům. Obě děvčata znají model matky v domácnosti a otce v kanceláři, avšak rozdíl nastává ve vnímání otců po příchodu domů. Čili můžeme říci, že vytvořením schéma dochází k ovlivňování osobních zážitků i společenské praxe.

Determinace kultury ovlivňuje život každého jedince, jedinci utvářejí společnost, a lidstvo zároveň zásadně utváří kulturu. Kultura představuje hmotné i nehmotné statky, v tuto chvíli se

⁴ SOKOLÍČKOVÁ, Zdenka. Výzvy pro transkulturní komunikaci. Ostrava: Moravapress, 2014, s. 63.

⁵ Sociální předsudky dle Průchy označují šablonovité emocionálně zabarvené názory, které jsou přenášeny z generace na generaci.

⁶ SOUKUP, Václav. Základy kulturní antropologie a transkulturní psychologie, s. 25-28.

zaměříme na nehmotnou část kulturního systému. Pokusíme se popsat transcendentní osobní rovinu, jenž je důležitým prvkem pro pochopení transkulturality a vztahů ve společnosti.

1.2. Transcendence lidské bytosti

Termín transkulturní je v dnešní společnosti nepochopen, ať už hovoříme o laické či odborné veřejnosti, jsme svědky zaměňování pojmu s termíny interkulturní, multikulturní či cross-kulturní. Pojem transkulturní nabývá na významu, a zároveň se dle některých odborníků⁷ i od ostatních adjektiv odlišuje prostřednictvím transcendence. Analýzou námi uvedených oborů, používající výše zmíněná adjektiva, můžeme usoudit, že ani jeden obor není zakotven či nevychází z transcendentní roviny.⁸

Transcendence vyjadřuje cosi nadpozemského, vyššího a překračujícího imanentní svět. Pomáhá nám vymanit se z jednostranné determinace kultury a stát se tak svébytným jedincem s vlastní důstojností. Pro dosažení transcendence existuje cesta, kterou určuje poznání sebe sama, svého vnitřního světa či srdce. Například Jolana Poláková popisuje 4 způsoby ukotvující cestu poznání. Člověk v sobě chová „*transcendentní duchovní vlastnost*“⁹ (někdy označovanou jako duši), jenž tvoří základ vyššího smyslu života jedince. Vědomí duše skrze transcendenci odděluje člověka od stereotypního povrchového bytí v imanentním světě. Stává se z něj důstojná osoba, jež pojímá svět z vyšší perspektivy, a dokáže komunikovat s odlišností, rozmanitostí i se svým vnitřním já. Pokud bychom se vrátili k teorii psychických témat, transcendence vlastního já dokáže překonat jejich vliv.

Mezilidské vztahy pramení ze sebepoznání a vnitřní rovnováhy člověka jako osoby. Člověk transcendující je tvořen vztahem Já-Ty, jenž lze označit za vztah personální. Transcendence pomáhá k vnitřnímu dialogu, který se vztahuje k transcendentní pravdě. V. Umlauf tvrdí, že schopnost dialogu dopomáhá k rozlišování a rozpoznávání.¹⁰ Poznání pravdy určuje další konání osoby, jestli člověka chápeme jako zoon politikon, lze vyvodit, že jednání vůči jiné osobě je poznanou pravdou ovlivněno. Proměna světa závisí na jednotlivcích (osobách) a na personálních vztazích, jenž neustále interagují mezi sebou, lze tedy usoudit, že proces transcendence na úrovni jednotlivce odráží vnější svět (kulturu). Transkulturalita pomáhá

⁷ Například W. Welsch se zaměřuje spíše na univerzální a kulturní rovinu pojmu transkulturality

⁸ Burda, František. *Za hranice kultur: Transkulturní perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2016, s. 30.

⁹ Tamtéž, s. 35.

¹⁰ UMLAUF, V. *Evropské cesty k vlastnímu já*, Brno: CDK, 2002, s. 180.

formovat sociální vztahy schopné dialogu a pochopení diverzity.¹¹ Jedinci, jenž přesahují své já, obracejí pozornost od sebe k druhým skrze sebe-přesahující emoce. Stellar a spol. charakterizují sebe-přesahující emoce (self-transcendent emotions) jako emoce přispívající k dosažení vlastní transcendence skrze druhou osob. Jedná se o emoce, jejichž fundamentem je starost o blaho druhých a výsledkem prosociální chování. Mezi emoce přesahující vlastní já autoři řadí vděk, úctu, soucit a dalších.¹² Soucit, jak si popíšeme později, je označován za synonymum empatie. Některé studie dokazují, že „sebe-přesažení“ (self-transcendence),¹³ přesvědčení o vlastní schopnosti empatie (empathic self-efficacy) či přívětivost jsou důležitými faktory v prosociálním chování. Dále je ze studie patrné, že přesvědčení o schopnosti empatie předpokládá prosociální chování, také transcendence ovlivňuje míru prosociálního chování jedince. Moderátorem prosociálního chování by mělo být přesvědčení o schopnosti být empatický. Výzkumníci také zjistili, že když se jedinec chová empaticky na základě předchozího podnětu, altruismus v něm opět vyvolá empatii. Vyšší míra vstřícnosti spojená s empatií byla vysledována u sebe-transcendujícího ženského pohlaví, studie však nevyklučuje vliv genů či kultury.¹⁴

Otázku, jestli schopnost empatie je potenciálem k prosociálnímu chování, se pokusíme zodpovědět na následujících stranách této práce. Nejprve se však budeme zabývat pojmy: empatie, altruismus a prosociální chování.

¹¹ Burda, František. *Za hranice kultur: Transkulturní perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 42-43.

¹² STELLAR, J. E., GORDON, A., PIFF, P. K., ANDERSON, C. L., CORDARO, D., BAI, Y., et al. Self-transcendent emotions and their social functions: compassion, gratitude and awe bind us to others through prosociality. *Emotion Review*, 2017, s. 2-3.

¹³ Autoři chápou hodnoty ppřesahující vlastní já (self-transcendence values) jako univerzalizmus a shovívavost, CAPRARA, G. V., ALESSANDRI, G., EISENBERG, N. *Prosociality: The contribution of traits, values, and self-efficacy beliefs*. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2012. **102**(6), s. 1291.

¹⁴ Tamtéž, 1299-1300.

2. Vymezení empatie

Empatie je označována za interdisciplinární a transdisciplinární fenomén, což znamená, že je zkoumána několika obory, ale současně je „nadoborová“. Definice empatie jsou těžko systematicky uchopitelné, mnoho autorů si subjektivně přivlastňuje vlastní definici.

Jedním z autorů, kterého si dovoluji uvést, je C. R. Rogers, významný představitel psychoterapie. Rogers o empatii pojednává ve svém díle *Přístup zaměřený na člověka*¹⁵ (Personal centered approach). Také mnoho významných psychologů přispělo k definici empatie. Koukolík ve svých knihách užívá pojmů empatické zaujetí či empatie, Mlčák vyvozuje, že k finální podobě empatie jako pojmu dopomohly pojmy sympatie a vcítění. Například Mikoška a Novák ve své knize používají jako jedno z označení pojem soucit.¹⁶

Na empatii nelze pohlížet pouze z perspektivy C. R. Rogerse nebo z psychologické perspektivy. Na významu v současnosti nabírá také neurověda, která se snaží pomocí neurálních korelátů pojem empatie a jeho druhy popsat. Neurální výzkum empatie je doplňován genetickým pohledem, kterému se věnuje ve svých knihách Baron-Cohen. Je nutno dodat, že Rogersovo pojetí empatie se výrazně liší od definic neurovědců. Mikoška a Novák tvrdí, že přirovnání Rogersovy definice k neurovědecké by bylo dezinterpretací.¹⁷ Rovina, ve které je zkoumána empatie Rogersem, nelze porovnávat s neurovědními poznatky, chtěli jsme pouze poukázat na dvě odlišná pojetí tohoto pojmu. Tato kapitola se nám pokusí nastínit různé pohledy a definice empatie.

2.1. Sympatie a vcítění jako předchůdce empatie

Někteří autoři se domnívají, že se empatie vyvinula ze dvou pojmů, jedná se o sympatii a vcítění.¹⁸ Než se pokusíme nastínit psychologická pojetí jednotlivých autorů, definujeme si oba dva pojmy. Zdeněk Mlčák ve své knize uvádí díla významných filozofů jako byl A. Smith, T. Hobbes, H. Spencer či M. Scheller, jenž se podíleli na formování pojmu empatie, a současně definovali i pojem sympatie. Vcítění bylo ukotveno autory jako jsou T. Lipps či někteří představitelé psychoterapie.

¹⁵ Dále jen PCA

¹⁶ MIKOŠKA, Petr a Lukáš NOVÁK. *Jak současná věda objevuje empatii: transdisciplinární pohled na klíč k lidské duši*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017, s. 53.

¹⁷ Tamtéž, s. 38.

¹⁸ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2010, s. 73

2.1.1. Sympatie

Pojem sympatie v pojetí H. Spencera můžeme chápat jako dvousložkový proces. První složkou je dle Spencera instinktivní sympatie čili emocionální funkce a druhou složku označuje jako intelektuální sympatii, tj. kognice. Na základě sociálních interakcí vedoucích k vývoji soucitu, Spencer tvrdí, že se rozvinuly pocity libosti a nelibosti, které pomáhají při komunikaci a záchraně mezi členy skupiny. Můžeme uvést příklad sysla, jenž vydává varovný signál před nebezpečím, aby varoval své blízké.¹⁹ Tyto myšlenky nás přivádí ke spojitosti empatie a altruismu, na toto téma navážeme v pozdějších kapitolách.

Někteří psychologové označovali sympatii za vrozenou emoci, W. Stern se domníval, že sympatie zastává důležitou funkci při formování egoistického a altruistického jednání. Za důležitou osobnost psychologie považujeme W. McDougalla, který navázal na H. Spencera se svým instinktivistickým pojetím. Definuje sympatii jako emocionální proces založený na instinktech, který spoluutváří sociální vztahy. Rozlišuje dva typy – aktivní a pasivní. Pasivní sympatie se vyznačuje emoční nákazou, jež si popíšeme níže. Pasivní sympatií se vyznačují zejména zvířata, zajišťuje kooperaci, přežití a vnitřní stabilitu jedince. Aktivní sympatie se dle McDougalla vyvinula z pasivní. Vyznačuje se soucitem s druhými, na základě vnímání každé jednotlivé emoce může u jedince vzniknout další identická emoce. Tento jev však podle McDougall vzniká nevědomě.²⁰ Soucit dle Singera a spol. označuje sociální emoce vyvolané pohledem na trpící jedince a doplňuje empatii. Jedná se o emoce podobné obavám či znepokojení.²¹ Pojetí F. H. Allporta tvrdí, že sympatie je podmíněně reflexivní fenomén vznikající na základě procesu učení. Stejně jako McDougall vyvozuje, že sympatie velebí vztahy mezi lidmi a je součástí emocionální zkušenosti.²² Současné pojetí sympatie dle psychologického slovníku je definováno jako „kladný citový vztah k jiné osobě, ke skupině, hnutí aj.“²³

¹⁹ WRIGHT, Robert. *Morální zvíře*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 154-158.

²⁰ MCDUGALL, W. *An introduction to Social Psychology*. London: Methuen, 1908, s. 168-173.

²¹ PREKL, K., KANSKE, P., SINGER, T. *On the interaction of social affect and cognition: empathy, compassion and theory of mind*. *Current Opinion in Behavioral Sciences*. 2018, **19**, s. 1-6.

²² ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: Triton, 2009. s. 102.

²³ HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Třetí, aktualizované vydání. Praha: Portál, 2015, s. 578.

2.1.2. Vcítění

Sigmund Freud uvádí ve svém díle z roku 1905: „Bereme v úvahu psychický stav, vžíváme se do něj a pokoušíme se mu porozumět prostřednictvím jeho srovnávání s naším vlastním.“²⁴

On i jeho blízcí spolupracovníci S. Fliess a T. Reik se domnívali, že terapeut si dokáže udržet odstup, být racionální a nepřipouštět si emoce pacienta. Tato myšlenka byla překonána představiteli neopsychoanalýzy, kteří propojili emocionální složku s kognitivní.

2.2. Psychologicko-psychotherapeutická základna

Výzkumem empatie se v minulosti zabývaly dva obory, jeden byl postaven zejména na teoretické rovině (sociální a vývojová psychologie) a druhý, psychotherapie, zkoumala spíše empirický základ empatie.

Knih „Jak současná věda objevuje empatii“ nám popisuje tzv. Přístup zaměřený na člověka, jedná se o teorii C. C. Rogerse, předního představitele psychotherapie. Teorie říká, že vztah mezi dvěma subjekty, v tomto případě terapeutem a jeho klientem, je tvořen tzv. triádou. Triádu tvoří empatie, bezpodmínečná akceptace a autenticita, pokud dojde ke spojení těchto tří prvků v jedno, můžeme následující emoční stav připodobnit empatii. Autoři knihy tvrdí, že PCA se nejvíce podobá soucitu,²⁵ který lze pokládat za synonymum empatie. Další klíčovou postavou na poli psychotherapie je T. J. Paolino. Paolino definuje empatii stejně jako Rogers, v rámci vztahu terapeut a pacient. Říká, že k pochopení a sdílení pacienta je nutné, aby se terapeut dokázal ponořit do svého nejnítěrnějšího sebe sama a naslouchal mu.²⁶ Avšak jak již bylo výše zmíněno, perspektivu psychotherapie nelze slučovat s výzkumy neurovědy. Každá z uvedených disciplín se svou náplní zaměřuje na jinou část výzkumu empatie.

C. Duan a Hill uvádí tři koncepce empatie. První hovoří o empatii jako o vlastnosti, druhá pojednává o psychickém stavu a třetí koncepce popisuje empatii jako vícestupňový proces. Konceptualizace vznikla na základě pojetí psychického jevu psychologii. Autorky se pokusily sjednotit tuto konceptualizaci do 3 pojmů, které by empatii nejlépe vystihly. Jedná se o dispoziční empatii, empatické prožitky a empatický proces.²⁷ Dalším terminologickým problémem vyvstává bipolarita empatie. Někteří autoři tvrdí, že empatie je dvousložkový

²⁴ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*, s. 75.

²⁵ MIKOŠKA, Petr a Lukáš NOVÁK. *Jak současná věda objevuje empatii: transdisciplinární pohled na klíč k lidské duši*, s. 56

²⁶ EISENBERG, Nancy and STRAYER, R. *Empathy and Its Development*. Cambridge University Press. 1990, s. 92-93.

²⁷ ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: Triton, 2009, s. 107.

proces skládající se z afektivní a kognitivní dimenze. Tuto myšlenku zastával například H. Spencer, C. Duan a C. E. Hill či část neurovědci. Mikoška a Novák též uvádějí, že kognitivní složka empatie nemusí být propojená s afektivní, tento argument je podložen studií Bonfilse a spol.²⁸ Ambivalentní charakter empatie je na poli psychologie v současnosti vnímán jako opodstatněný. Mlčák zmiňuje několik studií, které tento argument podporují. Například Krebs či Eisenberg a Miller říkají, že emocionální složka přispívá k prosociálnímu chování. Někteří autoři dokonce zmiňují, že obě složky společně kooperují či se vzájemně ovlivňují. Také S. Baron Cohen a S. Wheelwright ve své studii poukazují na to, že kognitivní a afektivní složku nemůžeme od sebe snadno oddělit.²⁹ M. H. Davis se ve své studii zmiňuje o propojení dvou odloučených tradic neboli o myšlence, že empatie je složena ze dvou komponent – afektivní a kognitivní. Představitelé neopsychoanalýzy tvrdí, že obě složky jsou propojené čili bipolarita neexistuje.³⁰

Abychom tuto problematiku ještě zkomplikovali, je nutné zmínit, že pojetí empatie jako dvousložkového procesu můžeme rozdělit na pět dalších. Hovoříme zde o koncepcích zabývajících se převážně emocionální složkou, poté naopak o koncepci vyzdvihující kognici, třetí koncepci označujeme afektivně-kognitivní, další zdůrazňuje vícestádiový charakter, a nakonec Mlčák uvádí koncepci popisující multidimenzionální rys empatie.

2.2.1. Afektivní empatie

Afektivní koncepce klade důraz na citovou složku jedince. Důležitým aspektem této teorie je vcítění se do pocitů druhého člověka. Pojem vcítění již uvádí S. Freud a jeho pokračovatelé, kteří, jak již víme, tvrdili, že vcítění předcházelo současnému chápání empatie. Důležitým představitelem emocionální koncepce je E. Scotlant, jenž říká, že člověk vyjadřuje emoce tehdy, pokud si je vědom toho, že pozorovaný prožívá, nebo by mohl prožívat nějaké emoce. Zároveň zdůrazňuje, že reakce na emoci nemusí být stejného charakteru, definuje tzv. kontrastní empatii. Kontrastní empatie označuje opačnou emocionální reakci na emocionální projev druhého, například reakcí na smutek může být radost.³¹ S. Baron-Cohen a S.

²⁸ BONFILS, K. A., LYSAKER, P. H., MINOR, K. S., SALVERS, M. P. *Empathy in schizophrenia: A meta-analysis of the Interpersonal Reactivity Index*. Psychiatry Research, 2017. s. 293-303.

²⁹ BARON-COHEN, S. WHEELWRIGHT, S. (2004) *The Empathy Quotient: An Investigation of Adults with Asperger Syndrome or High Functioning Autism, and Normal Sex Differences*. Journal of Autism and Developmental Disorders, 34(2), 163.

³⁰ ALTMANN, T. and ROTH, M. *The evolution of empathy: From single components process models*. In: Handbook of Psychology of Emotions. 2013. Inc. Nova Science Publishers. s. 173.

³¹ STOTLAND, E. *Exploratory Investigation of Empathy*. In: Berkowitz (ed.): Advances in experimental social psychology. New York: Academic Press, 1969. 4, s. 272.

Wrightwheel říkají, že tato koncepce definuje empatii jako emocionální odpověď pozorovatele na emocionální rozpoložení druhého. Uvádí čtyři varianty empatie podle toho, jak rozsáhlá je reakce pozorovatele, 1) pocity přesně odpovídají pocitům pozorovaného, 2) pocity podobající se pocitům pozorovaného, 3) kontrastní empatie, jak ji pojímá Stotland, a 4) pozorovatel musí s pozorujícím, který trpí, soucítit, nebo mu jeho utrpení musí působit znepokojení.³²

2.2.2. Kognitivní přístup empatie

Kognitivní přístup je označován také jako „Teorie mysli“ nebo „čtení mysli“ (více k pojmům v podkapitole 2.4.2). Přístup definuje empatii jako porozumění pocitům druhého a spojujána s pojmem přejímání rolí (role-taking) G. H. Meada. Mead definuje přejímání rolí jako schopnost imaginace vlastního já v těle druhého člověka,³³ nezbytným prvkem procesu je tzv. decentrace J. Piagetta, kdy člověk musí překonat svůj egocentrismus. Jednoduše koncepce postuluje empatii jako přijetí perspektivy druhého na základě vlastních představ, avšak pozorovatel zůstává objektivní a vlastní emoce nechává stranou. F. Dymond chápe empatii tohoto charakteru jako prediktivní. Jeden z významných představitelů mentalizačního přístupu R. Hogan popisuje empatii jako proces, kdy člověk dokáže pochopit myšlení či perspektivu druhého bez jakéhokoliv přístupu k jeho emocím. Hogan dokonce tvrdí, že empatie ovlivňuje utváření etického jednání jednotlivců a je podporou pro dodržování konvencí v dané sociální skupině. Mlčák uvádí, že empatie z tohoto pohledu může být pojímána i jako komunikační proces.³⁴

2.2.3. Emocionálně kognitivní koncepce

Název přístupu napoví, že emocionálně kognitivní koncepce propojuje poznatky obou předchozích. Představitelé koncepce tvrdí, že emocionální i kognitivní složka se vzájemně ovlivňují.

Za jednoho z představitelů této koncepce označujeme C. R. Rogerse, který ukotvil tzv. Přístup zaměřený na člověka. Již výše bylo zmíněno několik slov k tomuto přístupu, avšak myslím si, že je nutné jeho myšlenky rozvést. Rogers popisuje empatii jako empatické porozumění, kdy v jeho případě terapeut dokáže splynout se světem pacienta, avšak jeho emocionální základna

³² BARON-COHEN, S. WHEELWRIGHT, S. *The Empathy Quotient: An Investigation of Adults with Asperger Syndrome or High Functioning Autism, and Normal Sex Differences*. Journal of Autism and Developmental Disorders, 2004, s. 164.

³³ MEAD, George, H. *Mind, Self and Society: from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago, 1934, s. 152-164

³⁴ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*, s. 83.

nehraje roli. Autor říká, že svět pacienta je pro terapeuta jakýmsi domovem, ve kterém je terapeutovi vše známé a dokážete reagovat na rychle se měnící pocity jedince. V tomto případě můžeme vidět, že je nutné dokázat se vcítit i kognitivně přejmout roli pacienta.³⁵

M. L. Hoffman je dalším z představitelů afektivně kognitivní koncepce. Empatii zkoumal z pohledu novorozenců a dětí, tvrdí, že empatie má tři komponenty – affective arousal, cognitive-transformational a motivational. K affective arousal podle něho může docházet v 6 případech.³⁶ Hoffman se domníval, že od narození můžeme empatii vyvolat pomocí *podnětu a reakce* (pláč novorozeněte vyvolá pláč i u dalších dětí). Tato reakce je dle Hoffmana vrozená nikoli naučená. Druhý případ je *podmiňování jedince druhými*, kde Hoffman připodobňuje situaci matky s dítětem, matka cítí úzkost a jistým způsobem svůj stav vyjadřuje, dítě může na podnět matky reagovat stejně. Pokud se tato událost opakuje, dítě již pocity matky pozná podle obličeje či postoje, a to vyvolá afektivní reakci. *Asociace* jsou třetím případem. Jedná se o situaci, kdy se jedinci při pozorování určitých emocí vybaví okolnost, ve které měl obdobné emoce. Dalším podnětem může být nevědomé imitování pozorovaného, které poté vyvolává adekvátní reakci na základě aferetní zpětné vazby. *Symbolická asociace* je pátým případem vyvolání emocionální reakce. V tomto případě je reakce vyvolána prostřednictvím popisu události a emoce v daném okamžiku, například poslechnutí nešťastného příběhu, který se pozorovateli stal. Poslední případ uváděný Hoffmanem je *přijetí role* pozorovaného. Jedná se o vědomé představování sebe sama v pozici pozorovaného, imaginace jeho pocitů. Všechny tyto případy s výjimkou prvního a posledního se mohou vzájemně prolínat a doplňovat. Hoffman uvádí, že vyvolání emocionální reakce závisí na situačních podmínkách a na kognitivním chápání jedince. Kognitivní chápání má čtyři vzestupná vývojová stádia, která formují finální podobu empatie.³⁷

Hoffman uvádí čtyři stádia empatie podle výše zmíněné syntézy. Jedná se o všeobecnou empatii, kdy dítě do tří let nedokáže určit, kdo zakouší distres a jeho reakce má neidentifikovatelnou povahu. Tento typ je základem pro další stádia emocionální reakce. Dítě již dokáže odlišit sebe o někoho jiného, avšak nedokáže odlišit vnitřní světy, tento druh empatie se nazývá egocentrický. Jeho návrh pomoci je nepřijatelný a dle Hoffmana se v tomto stádiu rozvíjí soucit. Ve třetím stádiu dítě rozlišuje pocity druhých a pracuje se schopností

³⁵ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*, s. 84-85.

³⁶ HOFFMAN, Martin L. *Development of Empathy and Altruism*. The Annual meeting of the American Psychological Association. 1979, 2.

³⁷ Tamtéž, 2-5.

přijímat role. Toto stádium se projevuje mezi druhým a třetím rokem života. Poslední stádium je nejvíce rozvinuté, dítě si uvědomuje složitost vnímání pocitů a interakce s druhými. U dítěte se rozvinula identita a dokáže tak uvažovat abstraktněji.

2.2.4. *Multifázové a multidimenzionální koncepce*

Multifázové koncepce pojímají empatii jako proces, který se skládá z emocionálně-kognitivní složky a současně jej rozděluje na fáze. Naopak *multidimenzionální* přístupy definují empatii jako vícesložkový pojem, který se neskládá pouze z emocionální a mentalizační složky.

Důležitým poznatkem C. Duan a C. E. Hill je, že multifázové koncepce empatie jsou v zahraniční literatuře výstižně popsány, avšak pozbývají vysvětlení. Jednu z těchto koncepcí popsal představitel psychoanalýzy T. Reik. Zdůrazňoval emocionální povahu empatie, kterou rozdělil do 4 stádií. V první fázi se terapeut identifikuje s vnitřním světem pacienta (*identifikace*), poté terapeut přechází k prolnutí vnitřní světu (*inkorporace*). Třetí fáze je *rezonance*, kdy obě emocionální roviny rezonují v nevědomí terapeuta. Nakonec dochází ke čtvrté fázi, kdy se terapeut odosobňuje (**oddělení**). Reik zároveň tvrdil, že terapeut zůstává při procesu objektivní a není ovlivněn přijatými emocemi. Tento názor Mlčák považuje za neakceptovatelný z pohledu moderní psychoanalýzy. Dalšími představiteli multifázového přístupu byl například R. Fliesse či G. T. Barrett-Lennard. Kritikou prošly i koncepce multidimenzionální, kdy Mlčák upozorňuje na deficit empirických důkazů.³⁸

Náš terminologický problém se snažil pomoci tzv. *organizačního modelu*³⁹ vyřešit M. H. Davis. Davis chápe empatii jako soubor konstruktů, které spolu dokáží reagovat, ale jsou zároveň oddělené. Tzv. Index interpersonální reaktivity (IRI) je Davisovým ověřeným dotazníkem měření empatie. Jedná se o 28 položek, které jsou po 7 rozděleny do 4 oddílů – *empatický zájem* (EC), *přijímání perspektivy* (PT), *osobní distres* (PD) a *fantazie* (FS). Přejímání perspektivy můžeme připodobnit role-taking, fantazie popisuje míru vcítění se do fiktivních postav v knihách, filmech či divadelních hrách, zbylé 2 měří emocionální složku jedince. Osobní distres popisuje míru úzkosti pozorovatele a empatický zájem naopak měří pocity sympatie či znepokojení projevované na základě neštěstí jiných.⁴⁰

Organizační model je postaven na 4 souborech konstruktů, které souvisí s empatií. Vztahy mezi konstrukty jsou ovlivněny jejich vzdáleností (vztahy navazující na sebe budou silnější

³⁸ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*, s. 86 a 89.

³⁹ Tamtéž, s. 90.

⁴⁰ DAVIS, MH. *Measuring Individual Differences in Empathy: Evidence for a Multidimensional Approach*. *Journal of Personality and Social Psychology*. 44 (1), s. 113-114.

než ty vzdálenější). Jedná se o tzv. **antecedenty, procesy, intrapersonální a interpersonální důsledky**. **Antecedenty** jsou tvořeny osobnostními charakteristikami pozorovatele a parametry situace. Obě části ovlivňují další 3 soubory konstruktů. Do osobnostních charakteristik lze zařadit a) biologickou schopnost empatie, b) individuální rozdíly, kdy člověk participuje na procesech či zkušenostech týkajících se empatie, a c) historii procesu učení se hodnotám a chování vztahujících se k empatii. Parametry jsou ovlivňovány *intenzitou* ovlivňující emoce pozorovatele a *mírou podobnosti* obou osob.

Empatické děje, které se odehrávají u pozorovatele při sledování druhého, nazýváme **procesy**. Opět lze rozdělit procesy do 3 kategorií rozdělené dle stupně složitosti procesu a míry vynaloženého úsilí. 1) **Nonkognitivní procesy** zahrnují *cyklickou reakci* u novorozenců nebo *nevědomé imitování*, které zkoumal Hoffman. 2) **Jednoduché kognitivní procesy** jsou *podmiňování* a *asociace* v pojetí Hoffmana a *labelling* (nálepkování) neboli z jednoduchých podnětů vyvozujeme prožitek či myšlenku jedince. 3) **Rozvinuté kognitivní procesy** obsahují výše zmíněné *symbolické asociace*, *myšlenkové sítě*, díky kterým pozorovatel vyvozuje pocity a prožitky pozorovaného, a *role-taking*.

Intrapersonální důsledky zahrnují *afektivní* a *nonafektivní* důsledky. Jedná se o reakce pozorovatele na pozorovaného. *Afektivní důsledky* jsou jakékoliv afektivní emoce. Mohou být **paralelní**, což znamená, že reakce je stejná jako emoce pozorovaného, nebo naopak **reaktivní** (odlišné). *Nonafektivní důsledky* jsou posuzované dle přesnosti odhadu myšlenek a emocí člověka, nebo se pohlíží na subjektivní soudy pozorovatele vůči objektu.

Interpersonální důsledky vznikají na základě pozorovatelova chování k pozorovanému. Jedná se o jakoukoliv pomoc, agresi a s ní spjaté důsledky, které ovlivňují další sociální chování subjektu.⁴¹

2.3. Sociobiologické poznatky

Fylogeneze naznačuje, že empatie je tu s námi velmi dlouho. Vzhledem k pokroku civilizace a s ním i vědy je žádoucí prozkoumat empatii i z biologické stránky. Této otázce se věnovali někteří sociobiologové, kteří chápali empatii na jedné straně jako mechanismus poskytující altruistické chování a na straně druhé jako druh sociální inteligence.

Sociobiologové jako R. Trivers či R. Dawkins vysvětlují původ empatie pomocí mechanismu genetické výbavy a altruistického chování. V této tradici se vyskytuje rozpor způsobený evoluční teorií, která říká, že silnější vždy porazí slabšího, avšak altruistické chování, jehož

⁴¹ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*, s. 90-91.

cílem je obětovat se pro většinu, tento fakt rozporuje. Logickým odůvodněním je evoluce genu, která říká, že jedinci jsou pouze schránkou pro přenos genů, důležitou otázkou tedy je přenos genů rodu nesoucí altruistické chování vůči jedinci. U nepříbuzných druhů se tuto skutečnost snaží odůvodnit tzv. *genetická teorie podobnosti a teorie recipročního altruismu*.⁴² Otázkou genů se také ve své knize zabýval S. Baron-Cohen.

Dle studií⁴³ dědičnosti u dvojčat je možné soudit, že afektivní empatie je silněji geneticky determinována nežli kognitivní složka. Studie také prokázaly genetickou korelaci při alexithymii.⁴⁴ Pro naše účely je zásadní studium genů ovlivňující rozpoznávání emocí. Baron-Cohen hovoří o 3 genech. Jedná se o *SL6A4*, což je gen ovlivňující funkci amygdaly. Amygdala se významně podílí na empatickém zaujetí. Variace genu pro *arginin vasopresinový receptor 1A*, který je spojován s autismem, je další dědičnou korelací. Třetí je *CNRI*, jedná se o gen, který ovlivňuje naše reakce na odměnu a má spojitost s mírou reakce na úsměv či štěstí druhého.

Výzkum se zaměřil i na korelaci EQ (Kvocient empatie) s genetickou výbavou. Potvrdilo se, že geny podporující neurální růst a tvorbu pohlavních hormonů společně s genem sociálně-emočního chování mají podíl na empatii. Existují geny, které mají negativní vliv na míru empatie? Při bližším pohledu na jednotlivé geny je patrné, že hladina serotoninu v synapsích, na kterou působí geny MAOA (monoaminoxidázy), ovlivňuje míru agrese. Existují 2 typy genů MAOA. MAOA-L produkuje méně serotoninu nežli MAOA-H, proto najdeme za zkratkou MAOA písmeno „L“, které označuje termín „less“, což v angličtině znamená méně. Vědci označují MAOA-L jako válečnický, jelikož se vyskytuje u představitelů válečnických kultur. Baron-Cohen potvrzuje existenci genů utvářející válečnické kultury studií, která uvádí, že zneužívané děti s tzv. *válečnickým genem*⁴⁵ vykazují znaky antisociálního chování více než děti bez tohoto genu. Vědec upozorňuje na fakt, že empatie není podmíněna pouze genetickou výbavou, ale na jejím utváření se podílí i sociokulturní prostředí. Zároveň tvrdí, že samotné geny neutváří celkový mechanismus empatie a nelze objektivně říci, že všechny uváděné geny se podílí na empatii.

Druhé pojetí sociobiologické větve chápe empatii jako druh sociální inteligence, který je podmíněn evolucí. Toto pojetí zastával K. Oakley, P.V. Tobis či R.W. Byrne. Předpokladem pojetí je, že evoluce sociální inteligence mohla být způsobena rozvojem technologií,

⁴² MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*, s. 93.

⁴³ BARON-COHEN, Simon. *Věda zla: nová teorie lidské krutosti*, s. 133-135.

⁴⁴ představuje potíže při sebeuvědomování a pojmenovávání vlastních emocí

⁴⁵ BARON-COHEN, Simon. *Věda zla: nová teorie lidské krutosti*, s. 117.

kulturními změnami podpořenými technologiemi nebo složitostí společenského života primátům. Jednalo by se o primáty, kteří dokázali uspět v některých sociálních interakcích (manipulace), byli posléze náležitě odměněni. Pojetí tvrdí, že tímto způsobem probíhal rozvoj tzv. perspektivního plánování, které umožňuje předvídat reakce druhých a pomáhá aplikovat vhodné sociální taktiky. Sociální taktiky mohou vést k tzv. machiavellistické inteligenci, která mohla dopomoci jedincům k získání vyššího společenského statusu a k lepším zdrojům pro přežití. Tento předpoklad nás dovádí k *socioanalytické teorii osobnosti* R. Hogana, která definuje společnost jako celek statusově hierarchizovaných skupin, které vždy usilovaly o získávání vyššího statusu s cílem lepšího přístupu ke zdrojům obživy a k reprodukci.

Biologický či genetický determinismus je ve velké míře kritizován, kritici upozorňují na přínos procesu učení nebo kulturní determinaci. Dalším bodem kritiky je absence altruistického chování, který podpořil R. Dawkins svou definicí. Protipólem jsou psychologické definice tohoto pojmu, které říkají, že důležitým pohonem altruistického chování je cílený prospěch druhého. Zastáncem sociobiologických teorií je M. H. Davis, jenž tvrdil, že evoluce se mohla podílet na vývoji afektivní a kognitivní empatie. Mlčák také tvrdí, že validním tvrzením obhajoby může být dosud nenalezení jiného objasnění vzniku empatie nežli biologického. V současnosti se mnoho biologů a neurovědčů snaží potvrdit současné teoretické poznatky.⁴⁶ Evoluční psychologie je další vědou věnující se empatii z evolučního hlediska, kdy hledají potřebné důkazy k potvrzení hypotézy empatie jako psychologické adaptace. Důležitý bod zastává přirozený výběr, který dle psychologů hraje roli při vzniku psychologické adaptace. Motivace je dalším předmětem výzkumu psychologů, ti se snaží zjistit, který typ sociální motivace (ego nebo non-ego) ovlivňuje empatický zájem. Sociobiologie společně s dalšími vědními disciplínami doplňuje výzkum sociálně-kulturní či sociálně psychologické roviny.⁴⁷ Je proto nutné uvést poznatky i z neurovědních oborů.

2.4. Pohled neurovědy

V posledních letech vkládá do studia empatie mnoho úsilí i neurověda. Cílem neurovědy je objasnit pomocí detekce mozku, jak neurální sítě a jejich aktivita korelují s psychickými procesy člověka. Bohužel je nutno podotknout, že neurověda zabývající se empatií nemá pevně stanovenou terminologii, což v našem případě působí chaos. Této volnosti využívají i

⁴⁶ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*, s. 94.

⁴⁷ ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: Triton, 2009, s. 25.

autoři studií, ze kterých čerpám. Proto se pokusím v tomto oddíle co nejpřesněji nastínit hojně užívané pojmy, aby nevznikala nedorozumění.

Neurověda tvrdí, že empatie je proces, který se snaží porozumět a komunikovat naladění druhých. Nejedná se tedy o statickou schopnost člověka, je to dynamický úkon, který má určitý rozměr. Dvojice autorů přirovnává empatii k vrcholům rovnostranného trojúhelníku, kde každý jednotlivý vrchol má svůj účel. Jedná se o procesy, které tvoří empatii jako celek. Kognitivní empatie, empatická perspektiva a teorie mysli tvoří *první vrchol*. První vrchol dokáže rozpoznat vnitřní naladění subjektu. *Rozvíjející vrchol* je tvořen sdílením, afektivní empatii, uvědomění si vztahu Já-Ty a emoční nákazou. A nakonec zaujetí prosociálního charakteru, empatická motivace a potřeba pomoci tzv. empatické zaujetí utváří *třetí vrchol*.⁴⁸

2.4.1. *Emoční nákaza*

Nejnižším stupněm empatie označujeme tzv. „emoční infekci“.⁴⁹ Na počátek nutno říci, že afektivní empatie není do současnosti příliš prozkoumána. Z obecného hlediska je emoční nákaza vnímána jako stav, při němž prožíváme podobné pocity jako druhý, od kterého byly pocity přejaty. E. Hatfield a spol. tvrdí, že emoční infekce vzniká nevědomě a repetitivně při kontaktu s druhými lidmi pomocí napodobování.⁵⁰ Dle Koukolíka naopak dochází k vědomé manipulaci subjektu, příkladem jsou mladí šimpanzi, kteří chtěli pomocí emocí ovlivnit své rodiče.⁵¹ Dle C. Lamma může pouhá představa citově zabarveného stavu druhého člověka vyvolat emoční reakci. První náznaky tohoto jevu lze zaznamenat již u novorozenců, jedná se o tzv. cyklickou reakci na pláč druhých. Dle výzkumu Hatfielda a spol. můžeme říci, že náchylnější k emoční infekci bývají lidé vnímající více projevy druhých, věnující více pozornosti druhým nežli sobě či lidé se zvýšenou vnímavostí vůči imitaci.⁵²

V rámci biologického vybavení je emoční nákaza podpořena neurálními sítěmi, které pracují rychleji, což znamená, že sdílení pocitů druhých je rychlejší než jejich vědomé vnímání, což podporuje tvrzení E. Hatfield. Významným činitelem vzniku emocí je například amygdala, která se spouští ve dvou případech. Jedná se o pohyb shora dolů a naopak. Pohyb shora dolů

⁴⁸ ZAKI, J. and OCHSNER, K. *The neuroscience of empathy: progress, pitfalls and promises*. Nature Neuroscience. 2012, 15, s. 675.

⁴⁹ Těž jako afektivní empatie, emoční empatie, emoční nákaza či sdílení afektu

⁵⁰ HATFIELD, E., CACCIOPPO, J., & RAPSON, R. L. *Emotional contagion*. New York: Cambridge University Press, 1994. s. 48.

⁵¹ KOUKOLÍK, František. *Sociální mozek: evoluce a neuronální podklady*. Druhé, přepracované vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 87.

⁵² HATFIELD, E., RAPSON, R. L., & LE, Y. L. *Primitive emotional contagion: Recent research*. In J. Decety and W. Ickes (Eds.) *The social neuroscience of empathy*. Boston, MA: MIT Press, 2009. s. 26.

se aktivuje při zaznamenání socio-emocionálního podnětu jako je výraz ve tváři. Opačný pohyb je způsoben zevnitř, kdy fyziologické stavy ovlivňují generaci emocí, ať už vědomě či nikoli. Díky přední cingulární kůře můžeme vnímat úzkost druhého. Za zpracování emocí, které nám přibližují emoční rozpoložení druhého, je zodpovědná přední část insuly.

Dalšími oblastmi jsou například korové, podkorové a limbické struktury, které se aktivují při interpretaci emocí z gestikulace a zásadně ovlivňují emocionální vnímání druhých. Při přijímání emocí nehraje zabarvení emoce roli, člověk přijímá negativní i pozitivní emoce bez ohledu na valenci. Je však patrné, že naše pravá i levá hemisféra emoce rozlišují. Na základě aktivace jedné či druhé hemisféry můžeme určit, jestli člověk cítí spíše negativní či opačné emoce.⁵³ Dle studie⁵⁴ lze vyvodit, že lidé více reagují na negativní emoce. Z toho vyplývá, že pokud dítě bude chtít manipulovat svými rodiči, bude pro něho snazší plakat nežli se smát.

2.4.2. Teorie mysli

Tzv. „teorie mysli“ nebo také „mentalizace“ je pokročilým stádiem empatie. Teorii mysli (zkráceně ToM) můžeme označit za schopnost vnímat odlišnosti pocitů a myšlenek druhého či dokázat rozlišit jeho postoje a záměry. Mentalizace je složena ze 2 složek, což znamená, že symbolizace postojů a pocitů je doplňována o emoční reakci. Do 3 let dítě zcela nedokáže rozlišit vlastní emoce od emocí druhého, od 4 let identifikuje své vlastní prožitky a pocity (sebeidentifikace) a začíná je odlišovat od emocí druhých. Je tedy zřejmé, že od předškolního věku je dítě schopné mentalizace. Mentalizace také zásadně ovlivňuje sociální interakce mezi jedinci.⁵⁵

Důležitým poznatkem neurobiologie v rámci výzkumu ToM byly tzv. *zrcadlové neurony*, které, jak zjistil Rizzolati a spol., se aktivují v souvislosti s již zažitým chováním někoho jiného.⁵⁶ Zároveň přispívají k pochopení intencí druhých lidí. Při rozpoznávání duševního rozpoložení člověka hraje velkou roli inferior frontal gyrus (IFG). IFG také napomáhá tzv. čtení mysli v očích, díky kterému člověk dokáže lépe zjistit další chování druhého. Negativní příkladem čtení mysli v očích může být ukázáno na příkladu hry Věžňovo dilema.

⁵³ MIKOŠKA, Petr a Lukáš NOVÁK. *Jak současná věda objevuje empatii: transdisciplinární pohled na klíč k lidské duši*. 39-46.

⁵⁴ BALCONI, M. and VANUTELLI, M.E. *Empathy in Negative and Positive Interpersonal Interactions. What is the Relationship Between Central (EEG, fNIRS) and Peripheral (Autonomic) Neurophysiological Responses?* Advances in cognitive psychology, 2017. 13(1), s. 105.

⁵⁵ SAHIN, B. et al. *Theory of Mind: Development, Neurobiology, Related Areas and Neurodevelopmental Disorders*, Current Approaches in Psychiatry / Psikiyatride Guncel Yaklasimlar, 2019 s. 25.

⁵⁶ RIZZOLATTI, G. a spol. *Resonance behaviours and mirror neurons*. Archives Italiennes de Biologie 137. 1999. s. 91.

„Hra v tomto experimentu má pouze jedno kolo. Probíhá mezi hráčem č. 1 a hráčem č. 2. Tito hráči se neznají a nemohou vzájemně komunikovat. Mohou vyhrát až pět dolarů, které jim jsou vyplaceny po ukončení hry. Výše finanční odměny, jenž hráči obdrží, přitom závisí jak na rozhodnutí hráče 1, tak i hráče 2. Oba hráči mohou volit následovně: Hráč 1 se rozhodne s hráčem 2 spolupracovat. Pokud se hráč 2 rozhodne také spolupracovat, oba hráči obdrží čtyři dolary. Pokud se však hráč 2 rozhodne hrát sobecky a nespolupracovat, obdrží hráč 2 všech pět dolarů a hráč 1 žádný. Naopak, když se hráč 2 rozhodne spolupracovat a hráč 1 se rozhodne hrát sobecky a nespolupracovat, obdrží hráč 1 pět dolarů a hráč 2 žádný. Spolupráce tedy pro hráče představuje značný potenciální zdroj zisku, ale obnáší též riziko, že jeden z nich nedostane nic. Pokud se oba hráči rozhodnou nespolupracovat a hrát nepředstavuje značný potenciální zdroj zisku, ale obnáší též riziko, že jeden z nich nedostane nic. Pokud se oba hráči rozhodnou nespolupracovat a hrát sobecky, dostanou oba po jednom dolaru, kde lidé s nadměrně vyvinutou schopností nekooperují se svými spoluhráči.“⁵⁷

Příkladem schopnosti mentalizace může být rozpoznání ironického jednání či využívání metafor jedincem.

2.4.3. *Empatie*

Jak již bylo zmíněno výše empatie má mnoho tváří, a doposud nebyla jasně stanoveno základní vymezení. Za nejvyšší stupeň empatie je považován „soucit“ nebo obdobně ho můžeme nazvat jako „empatie“. Pro náš výklad budeme nejčastěji užívat pojmu empatie.

Empatie se odlišuje od emoční náказы a ToM tím, že jedinec dokáže pochopit a oddělit emoce druhého od svých vlastních, následně dokáže určitým způsobem reagovat na pozorovanou bolest.⁵⁸ Bolest (social pain) Atkins definuje jako emocionální odezvu na sociální vyloučení či jiné znehodnocení mezilidský vztahů. Zjednodušeně můžeme říci, že pokud emoční náказа, jakožto afektivní empatie, a mentalizace neboli kognitivní empatie kooperují a dokáží fungovat ve „vztahu Já-Ty“ ukotveným M. Buberem, můžeme tento stav nazvat empatií. V širším smyslu lze definovat soucit jako porozumění emocím druhého.⁵⁹

F. Koukolík ve svém díle sděluje, že empatií „*lze chápat všechny procesy spočívající na emoční vazbě mezi jedinci.*“⁶⁰ Mikoška a spol. tvrdí, že pochopený vztah mezi jedinci lze

⁵⁷ MIKOŠKA, Petr a Lukáš NOVÁK. *Jak současná věda objevuje empatii: transdisciplinární pohled na klíč k lidské duši*, s. 52.

⁵⁸ ATKINS, D. a spol. *Culture shapes empathic responses to physical and social pain*. Emotion. 2016, s. 5.

⁵⁹ MIKOŠKA, Petr a Lukáš NOVÁK. *Jak současná věda objevuje empatii: transdisciplinární pohled na klíč k lidské duši*, s. 54.

⁶⁰ KOUKOLÍK, František. *Lidství: neurální koreláty*. Praha: Galén, c2010. Makropulos, s. 46

vyjádřit, jelikož jedinec vnímá druhého člověka. Z tohoto výroku můžeme vyvodit, že empatie přispívá k utváření sociálních vazeb⁶¹ pomocí schopnosti porozumět jednání a chování druhého. K pochopení pocitů a jednání druhých napomáhá společně s empatií i transcendence, díky které dokáže jedinec rozeznat vlastní emoce od emocí druhých a snáze uchopit celkové rozpoložení druhého. Z určitých studií lze vyvodit, že empatictí jedinci vyhledávají ve svém okolí lidi, kteří s druhými kooperují či jsou jim bližší, před jedinci působící ostatním utrpení. Koukolík zmiňuje, že preferenci blízkosti a kooperaci lze označit jako teorii příbuzenského výběru a recipročního altruismu⁶². Koukolík není jediným autorem, který empatii spojuje s altruismem či prosociálním chováním. Tzv. empaticko-altruistická hypotéza tvrdí, že altruistická motivace vychází z empatického zájmu (empathic concern), který Batson označuje jako synonymum empatie.⁶³

Dle Baron-Cohena empatii můžeme definovat jako schopnost rozpoznat myšlenky a naladění člověka a dokázat na tuto informaci reagovat či ji komunikovat. Každý člověk je jedinečný a v případě empatie je to obdobné. Empatii nelze vnímat jako polarizaci emocí, lze ji přirovnat ke spektru barev nebo také ke Gaussově křivce, kde každý prvek se nepatrně liší.⁶⁴ Míru empatické perspektivy čili schopnosti pochopit pocity a emoce druhého zkoumal ve své studii S. Baron-Cohen. Cohen uvádí, že existuje tzv. *nulová empatie*,⁶⁵ kterou najdeme na nejzazším místě stupnice. Lidé vykazující nulovou empatii jednají agresivně, nehledí na ostatní. Jedná se o osoby mající například poruchu osobnosti či jiné blíže nespecifikované onemocnění. Opakem jsou lidé s vysokou mírou empatie, jejichž projevem je tzv. altruismus či prosociální chování, o kterém budeme hovořit v další kapitole. Úkolem této práce je zaměřit se na utrpení lidí. Přihlížení utrpení působí v mnoha případech empatický distres, který doprovází, jak jsme již zmínili, emoční nákazu. Existuje nějaký způsob, jak předejít distresu a pomáhat lidem v nouzi?

⁶¹ XU, X., ZUO, X., WANG, X. *Do you feel my pain? Racial group membership modulates empathic neural responses.* Journal of Neuroscience. 2009, s. 8525.

⁶² KOUKOLÍK, František. *Sociální mozek: evoluce a neurální podklady*, s. 88.

⁶³ BATSON, C. Daniel. LISHNER, David A. and STOCKS, Eric L. *The Empathy–Altruism Hypothesis.* In D. A. Schroeder & W. G. Graziano (Eds.), *Oxford library of psychology. The Oxford handbook of prosocial behavior*, s. 23.

⁶⁴ BARON-COHEN, Simon. *Věda zla: nová teorie lidské krutosti.* Brno: Emitos, 2014, s. 30-31.

⁶⁵ absence empatie

3. Altruismus jako forma prosociálního chování?

Tato kapitola bude věnována teoretickému vymezení altruismu, který, jak již jsme zmínili výše, úzce souvisí s empatií. Nutno na počátku definovat pojem prosociálního chování, které s altruismem úzce souvisí a následně postihnout definici samotného pojmu altruismus. Oba pojmy se pokusíme zasadit do biologické a do sociálně psychologické roviny.

3.1. Definice altruismu skrze prosociální chování

Na teoretické rovině dochází mezi odborníky k rozkolu. Někteří autoři chápou pojmy altruismus (altruistické chování) a prosociální chování jako totožné, jiní mezi nimi diferencují. Abychom tedy pochopili význam a teoretickou podstatu altruismu, je nutné vymezit nejprve termín prosociální chování.

Prosociální chování je dle Nakonečného druhem sociální motivace čili hovoříme o motivovaném jednání, jehož cílem je společenské dobro.⁶⁶ V minulosti bylo prosociální chování pojímáno jako kulturní benefit, jednalo se například o iniciační obřady nebo tresty. Wispé zmiňuje, že vyzdvihována byla především prosociální agrese, jež ve společnosti hrála pozitivní roli. Tento „pozitivní“ jev označoval chování, které v důsledku společnosti přispělo k jejímu blahu, tzn. bylo morální (př. obrana společnosti ve válce). Na významu však postupem času začalo nabírat opačné chování, nežli byla agrese, jednalo se o činnosti jako je pomáhání, obětování či dobročinnost, které přispěly k proměně vnímání „prosociální“.⁶⁷

Bar-Tal definuje prosociální chování jako akt, kde chování jedince přispívá k prospěchu druhých a je vykonáváno dobrovolně. Odměny lze dosáhnout pouze v případě vděku.⁶⁸ Eisenberg a spol. zastávají podobnou definici prosociálního chování jako Bar-Tal. Tvrdí, že prosociální chování je dobrovolné a jeho cílem je uskutečnění či dosažení prospěchu u druhých lidí. Dle Eisenberg a spol. pomáhání, darování či sdílení jsou prvky prosociálního chování.⁶⁹ Psychologický slovník ukotvuje prosociální chování jako „vyvrcholení chování sociálního“⁷⁰, jehož podstatou je tendence pomoci druhým lidem.⁷¹ Samotný pojem pomoc

⁶⁶ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999, s. 105.

⁶⁷ WISPÉ, L. G. *Positive Forms of Social Behavior: An Overview*. Journal of Social Issues, 1972, s. 2-3.

⁶⁸ BAR-TAL, Daniel. *Altruistic motivation to help: definition, utility and operationalization*. Humboldt Journal of Social Relations. 1986, s. 3.

⁶⁹ EISENBERG, N., VANSCHYNDEL, S.K., SPINRAD, T.L. *Prosocial Motivation: Inferences From an Opaque Body of Work*. Child Development. 2016. 87(6), s. 1668.

⁷⁰ HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Třetí, aktualizované vydání. Praha: Portál, 2015, s. 215.

⁷¹ Tamtéž, s. 33.

dle Pearce a Amata zahrnuje více než 100 druhů různého jednání.⁷² Předpokladem pro pomoc ostatním je podle Schmidbauera schopnost vcítění se do slabostí či nedostatků druhých i vlastních. Cílem prosociálního chování je vždy cizí zisk, avšak nelze vždy předem určit míru prospěchu. V některých případech může docházet i k újmě, jelikož subjekt nedokáže předem dostatečně odhadnout následky svého jednání.⁷³

Někteří autoři se shodují, že prosociální chování lze rozlišit na základě odlišných motivací. Eisenberg a spol. označují za podstatnou teorii Batsona, který rozlišuje prosociální chování na altruisticky motivované a egoisticky motivované. První typ označuje jednání jedince, který soucítí s druhým a chce mu pomoci nebo ze svého přesvědčení jedná ve prospěch ostatních. Egoisticky motivované prosociální chování má opačný náboj, označuje pomoc, jejíž motivací je vlastní prospěch. Oba typy chování jsou dle Batsona vykonávány nevědomě. Na základě výše uvedeného rozdělení chápe Batson altruismus pouze jako druh motivace, kdežto jiní teoretici tvrdí, že lze hovořit o altruistickém chování. Altruistické chování v pojetí dalších autorů není motivováno pouze altruisticky, ale i jinými prvky (osobní preference, morální aspekt aj.).⁷⁴

H. W. Bierhoff se také věnoval problematice difference altruismu a prosociálního chování. Pokusil se definovat pojmy pomáhání, altruismus i prosociální chování. Pomáhání v jeho pojetí je nejširší pojem, jelikož zahrnuje již námi výše zmíněné jednání (sebeobětování, sdílení apod.), a zároveň pojmy altruismus a prosociální chování. Prosociální chování je specifitější, jelikož jednání je podpořeno snahou zlepšit situaci jedince bez ohledu na jeho profesní znalost. Nejvíce Bierhoff specifikuje altruismus, který pojímá jako formu prosociálního chování motivované zlepšením jedincovy situace.⁷⁵ Je nutné podotknout, že nelze tyto 3 pojmy slučovat, speciálně pojmy altruismus a pomáhání. Například D.S. Wilson tvrdí, že nejedná o totožné pojmy. Důvodem je poměr vynaložených nákladů a dosaženého zisku.⁷⁶

Diference mezi prosociálním chováním a altruismem je velmi obtížná. Lze říci, že altruismus nabývá na významu v rámci prosociálního chování v tom případě, když prosociální chování rozlišujeme na egoisticky a altruisticky motivované. Dalším znakem podobnosti je touha

⁷² ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*, s. 14.

⁷³ SCHMIDBAUER, Wolfgang. *Psychická úskalí pomáhajících profesí*. Praha: Portál, 2000. s. 14.

⁷⁴ EISENBERG, N., VANSCHYNDEL, S.K., SPINRAD, T.L. *Prosocial Motivation: Inferences From an Opaque Body of Work*. Child Development. 2016. 87(6), s. 1668.

⁷⁵ ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*, s. 16.

⁷⁶ SOBER, E. and WILSON, David S. *Summary of: Unto Others The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. Journal of Consciousness Studies. 2000, 7 (1–2), 185.

pomoci někomu druhému. Záškodná tak definuje altruismus jako součást prosociálního chování a říká, že hlavní roli hraje prospěch druhého člověka.⁷⁷ Bar-Tal tvrdí, že definice altruismu musí splňovat následující dvě podmínky – vysokou morální hodnotu jednání a identifikovatelnost. Pokud altruistické chování splňuje požadavek vysoce oceňovaného morálního jednání (prosociálního) musí odkazovat k nějaké motivaci, motivaci jedince, která odráží jeho prosociální chování. Bar-Tal označuje altruismus za dobrovolné jednání s účel pomoci druhému ku prospěchu bez jakékoli odměny. Tato definice odkazuje k účelné motivaci pomoci druhému skrze prosociální jednání, je však důležité zmínit, že základem definice není motivace, ale chování jedince. Důležité jsou také jednotlivé prvky altruistického chování, které tato definice neuvádí, avšak nutno říci, že faktorům podílejících se na vytváření celkového altruistického jednání se v současnosti věnují někteří neurovědci. Jedním z důležitých faktorů, jak již bylo zmíněno výše, je empatie, dalšími jsou například víra ve spravedlivý svět či morálka.⁷⁸ Ke vztahu empatie a altruismu se vrátíme v další kapitole, kde se této problematice budeme věnovat podrobněji.

3.2. Biologické pojetí

Biologická obec definuje altruismus jako proces, kdy zvíře posiluje zdatnost jiného zvířete na úkor své vlastní. Prosociální chování je pojímáno obdobně. Je nutné říci, že biologická či evoluční pojetí nerozpoukají teorii humanistickou, naopak oba směry se zároveň doplňují, posilují či dokonce se navzájem ovlivňují.

3.2.1. *Reciproční altruismus*

Dle evoluční teorie probíhá altruistické chování pouze za předpokladu reciprocity, altruismus tak nerozlišuje příbuzenské vztahy. Altruistické chování tohoto typu označujeme za tzv. reciproční altruismus, který tvrdí, že pokud mezi jednotlivci existuje určitá míra reciprocity, tedy vztah založený na rovnoměrném přerozdělování, jedinci jsou ochotni pomoci jeden druhému. Jedním z představitelů teorie recipročního altruismu je Robert Trivers. Předpokladem pro fungování recipročního altruistického chování je co nejnižší míra nákladů s vidinou velkého prospěchu a kooperace členů v malých stálých skupinách. L. Cosmides a J. Tooby ustanovili 5 vlastností, díky kterým se rozvíjí následná kooperace a zabraňuje se případné škodě ve formě využívání druhých. Jedná se o schopnost rozeznání známého jedince, schopnost vybavit si případnou spolupráci u jedince (či naopak), schopnost

⁷⁷ ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*, s. 18.

⁷⁸ BAR-TAL, Daniel. *Altruistic motivation to help: Definition, utility and Operationalization*. Humboldt Journal of Social Relations. 1986, **13**(1/2), s. 7.

komunikovat vlastní touhy (přání) a následně je rozeznat u druhých a jako poslední uvádí autoři schopnost pracovat se všemi náklady a zisky, které vznikly během jednotlivých výměn. Již před miliony let lidé spolupracovali a byla patrná reciprocita ve formě výměny důležitých informací. Jednalo se o důležitá místa pro obživu, lov či interní informace. Tento fenomén můžeme pozorovat i v současnosti, informace o našich nejbližších jsou neustále důležitým nástrojem. Díky recipročnímu altruismu lze ospravedlnit i city jako je soucit, agrese, přátelství či morálního znepokojení. Nesse současně tvrdí, že pokud je tato teorie pravdivá, lze zdůvodnit vznik a existenci právních systémů. Pravidlem zůstává, že v rámci větších skupin se bude více dařit „příživníkům“, jelikož můžeme zpravidla najít obětího beránka.⁷⁹ Strategie, které se snaží o sociální kontrolu parazitismu a přispívají altruistickému chování ve společnosti, popsal R. I. M Dunbar. První strategií je pomáhání pouze členům rodiny. Další je vyšší všímavost jedinců, kteří podvádějí, se kterou souvisí třetí strategie doporučující vzájemnou výměnu informací ohledně „příživníků“. Sankce za parazitismus je poslední strategií, jedná se o ustanovení obtížnějších pravidel pro parazity, kteří následně raději pomohou.

3.2.2. *Teorie příbuzenské selekce (kin selection)*

Zajímavý pohled zaujímá další z autorů věnující se biologické teorii S. Wright. Wright zavádí tzv. koeficient příbuznosti (KP). Koeficient příbuznosti vymezuje vztah biologické příbuznosti a altruismus, což znamená, že čím blíže si lidé biologicky jsou, tím častěji se k sobě zachovají altruisticky. Pro příklad sestra je nám pokrevně bližší nežli sestřenice, proto dle KP pomůžeme raději sestře. Na Wrightový koeficient příbuznosti dále navazuje britský biolog W. D. Hamilton svou teorií příbuzenského výběru. Britský biolog popisuje, že příbuzenský výběr není zaměřen na jednotlivce či rodinné příslušníky, jako byl popisován u Darwina a jiných biologů dvacátého století, ale na gen. Jak to souvisí? Uveďme si příklad. Sysel, který je v nebezpečí, vydává varovný signál, aby zachránil ostatní sysli. Z pohledu evoluční teorie by syslův čin nedával smysl, jelikož by se sysel nemohl rozmnožovat. Hamilton však říká, že informace uložená v genu, tj. varovný křik před predátorem, se nesnaží zachránit jednotlivce, aby mohl přinést další generaci. Cílem informace je zachránit rodinné příslušníky sysla, kteří nesou stejnou informaci varovného signálu. Z toho vyplývá, že gen s uloženou informací nenese pouze altruisticky jednající sysel ale i jeho rodina. Můžeme tedy říci, že gen je sobecký a chce, aby byl přenášén stále dál bez ohledu na jeho nositele, proto

⁷⁹ ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*, s. 28.

obětování jednoho člena rodiny je pro gen výhodnější nežli obětovat celou jednu generaci. Pojem sobecký gen, jak jsme si ho popsali, zavádí ve stejnojmenné knize R. Dawkins.⁸⁰

3.2.3. Skupinová selekce

Teorie skupinové selekce je spíše teoretickou otázkou. První zmínky pozorujeme již u Ch. Darwina, který obdivoval vysoké morální hodnoty jako je odvaha, schopnost pomoci druhým nebo věrnost jedinců a tvrdil, že morálka je klíčovým aspektem v boji mezi kmeny. Avšak na úrovni selekce je tato výhoda nepatrná či patrně žádná.

Zastáncem námi předkládané teorie je D. S. Wilson. Wilson vysvětluje fungování altruismus na rozdělení jedinců na jedince A a B, z nich typ A zahrnuje jedince, kteří pomáhají druhým bez vidiny zisku, naproti tomu druhá skupina jedinců jedná sobecky ve svůj vlastní prospěch na úkor jedinců A. V tomto rozpoložení je patrné, že nepůsobí přirozený výběr, ovšem pokud se počet jedinců typu A zvýší, dojde i ke zvýšení produkce genů do genofondu, kdežto u jedinců B nikoli. Tento jev můžeme poté označit jako skupinovou selekci (přirozený výběr působící na úrovni skupiny).

Teorii skupinové selekce kritizuje mnoho odborníků, největší protiargumenty lze najít v námi již zmíněné teorii příbuzenské selekce či v teorii recipročního altruismu.

3.2.4. Teorie konkurenčního altruismu

Zdůvodnění altruismu ve skupině neposkytuje pouze *teorie skupinové selekce*. Další teorii zabývající se altruismem ve větších sociálních celcích označujeme jako *teorii konkurenčního altruismu*. Jistě známe člověka, který daruje krev či plasmu, je pravděpodobné, že takový člověk je konkurenčním altruistou. Darování krve je **nákladnou záležitostí**, pokud nám jedinec sdělí skutečnost o darování, jedná se o **zjevný projev**, který je ve společnosti **vysoce morálně hodnocený**, a je zřejmé, že tato skutečnost bude mít **dlouhodobý vliv** na jedince dobrou pověst. Pokud jedinec vykazuje všechny zvýrazněné podmínky, které ustanovili autoři jako McAndrew či Smith a Bird, lze ho považovat za konkurenčního altruistu. Můžeme tedy říci, že jedinci si zvedají své společenské postavení pomocí okázalého prosociálního chování ve větší skupině lidí. Záškodná zmiňuje případ, kdy skupina jedinců s vyšším postavením pomáhala skupině s nižším postavením s cílem udržet si původní společenskou hierarchii.⁸¹ Konkurenční altruismus staví na 5 podmínkách podpořených vidinou vysoké prestiže a postavení ve společnosti.

⁸⁰ WRIGHT, Robert. *Morální zvíře*, s. 153-161.

⁸¹ ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*, s. 38.

3.3. Socio-psychologický rozměr

Řada odborníků tvrdí, že sociobiologové se během dějin zabývali především chováním ve vztahu k altruismu. Je proto nutné zdůraznit i socio-psychologický rozměr, který se spíše než na chování, zaměřuje právě na zmíněné motivy a vnitřní svět altruistů.

Sociálně psychologické pojetí tvrdí, že pod pojmem altruismus označujeme ochotu jedince pomoci druhému na základě svobodné vůle. Studie D. Limberga a spol.⁸² popisuje definici altruismu jako nejčistší formu zájmu o druhé bez vidiny zisku, z čehož vyplývá, že altruismus je předchůdcem prosociálního chování. Přiblížením altruismu pohledem psychologických teoretiků lze sledovat tendence připisovat altruistické jednání egoismu. C. D. Batson dokonce označuje současné teorie altruismu jako „pseudoaltruistické“, jelikož autoři teorií tvrdí, že jediným motivem altruistického jednání je egoismus.

Jedním z mnoha příkladů je Sigmund Freud, jenž tvrdil, že základem altruistického jednání je egoismus čili blaho jednotlivce. „Egoismus naučil dítě milovat.“⁸³ Z pohledu Freuda byl vývoj jedince podpořen dvěma tendencemi – *egoistickou* a *altruistickou*. Egoismus směřuje jedince k dosažení vlastního blaha, zatímco altruistické jednání ovlivňuje sociální interakce s ostatními společnostmi či kulturami. Záškodná označuje altruistické tendence za kulturní.⁸⁴ Egoisticko-altruisticky orientované teorie podpořila teorie McDougalla, jenž tvrdil, že egoismus podporuje soucit z bolesti, a to tak, že pomáhající chce v první řadě pomoci sám sobě (*emoční náказа*). Naopak altruistickou motivaci sleduje tzv. *emoce něhy*, která představuje prosociální chování doprovázené pozitivními emocemi.⁸⁵

Emoce *stresu z empatie* a *stresu ze soucitu* jsou dle M. Hoffmana podněty k altruismu. Obě emoce na sebe navazují, pokud jedinec vidí člověka zakoušejícího negativní pocity nebo si myslí, že jsou pocity zakoušeny, následuje stres z empatie a pocity lítosti spojené s pohnutkou pomoci (stres ze soucitu). Hoffman připouští, že altruistická motivace tohoto typu může být podpořena tzv. quaziegoistickým prvkem, avšak nelze ji dle autora zařadit mezi egoisticky motivované.⁸⁶ D. Krebs obdobně jako Hoffman tvrdí, že základem altruistické motivace je emocionální odezva, nazvaná jako soucit či vcítění. Vcítění pozorovatele do člověka, který

⁸² Limberg, D., Ohrt, J.A., Barden, S.M., Ha, Yo-Sang, Hundley, G., Wood, A.W. *A Cross-Cultural Exploration of Perceptions of Altruism of Counselors-in-Trainin*. American Counseling Association, 2015. 60(2). s. 1.

⁸³ ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*, s. 41-42.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ MCDUGALL, W. *An introduction to Social Psychology*. London: Methuen, 1908, s. 225.

⁸⁶ HOFFMAN, Martin L. *Development of Empathy and Altruism*. The Annual meeting of the American Psychological Association. 1979, s. 10-11.

prožívá utrpení či jiný negativní stav, působí negativně na následné chování pomáhajícího, avšak pokud se pomáhanému následně přilepší, pomáhající je „odměněn“ prostřednictvím dobrého pocitu. V důsledku to znamená, že pozorovateli je kompenzována vynaložená námaha pomocí nepřímo získané odměny pocitem štěstí.

Souvisí empatická odpověď s altruistickým jednáním či naopak? Další kapitola bude věnována analýze 5 vybraných studií. Pokusíme se pomocí analýzy zjistit, jestli lze předpokládat empatickou odpověď v souvislosti s utrpením jedinců z jiného kulturního prostředí.

4. Kultura jako determinanta chování

Ve výše uvedených kapitolách jsme se snažili postihnout hlavní podstatu pojmů empatie a altruismus. Nejprve nastíníme metaanalýzu Hillary A. Elfenbein a spol., kteří se pokusili stejně jako my porovnat několik desítek studií zaměřených na výzkum emocí a na jejich charakter. Poté se pokusíme aplikovat a porovnat poznatky studií zabývajících se problematikou empatické odpovědi a utrpení v souvislosti s odlišnými kulturními skupinami. Kapitola se pokusí analyzovat studie autorů jako je Alessio Avenanti, Xiaojing Xu, Brian B. Drwecki či Atkins.

4.1. Studie 1

Článek Elfebeina odkazuje k rozpoznávání emocí a hledání důkazů univerzálnosti a kulturní determinace. Univerzálním prvkem je, že lidé rozpoznávají emoce napříč kulturami, avšak již není zřejmé, jak „přesně“ je dokáží odkrýt. Druhým bodem článku bylo identifikovat vysvětlení kulturní variability uvnitř rozpoznávání emocí.

Jedním z vysvětlení mohou být *společenské normy* pro posuzování vhodného vyjádření a hodnocení emocí. Sociální kontrola předchází narušení interakcí ve společnosti čili jedná se o pravidla, která upravují jedincovy projevy emocí (zejména ty negativní). Druhým znakem je *jazyk*. Suprasegmentální jevy, jako je například tón hlasu, frázování či intonace, zásadně ovlivňují rozpoznávání konkrétní emoce v jednotlivých kulturách. Emoce, které jsou v jedné kultuře považovány za pozitivní, jiní mohou pojímat odlišně.⁸⁷ F. Boas, jeden z prvních antropologů, který prokázal korelaci jazyka a lidské chování, dokonce tvrdil, že gramatika a způsob vyjadřování odrážejí strukturu lidského vědomí.⁸⁸ Odlišnosti jsou utvářeny také tzv. kulturními (etnickými) předsudky, které lze pozorovat při komunikaci mezi dvěma členy jedné etnické skupiny (in-group members). Autoři analýzy místo předsudků substituuji jiný termín, a to tzv. skupinovou výhodu (*in-group advantage*⁸⁹), pojem přesněji vyjadřuje posuzování členů jedné etnické skupiny. Pohledem teoretiků zjišťujeme, že současné studie se odlišují svými poznatky na poli této problematiky. *Neverbální komunikace* je dalším potenciální determinantou v rozpoznávání emocí. Mnozí autoři dochází k závěru, že pohyb mnohem přesněji vypovídá o záměrech člověka. Elfenbein a spol. tvrdí, že by věda měla investovat více úsilí do studia zaměřeného na neverbální komunikaci spojenou s

⁸⁷ ELFENBEIN, H. A., AMBADY, N. *On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis*. Psychological bulletin. 2002, 128(2), s. 204.

⁸⁸ SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2004. s. 47.

⁸⁹ ELFENBEIN, H. A., AMBADY, N. *On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis*, s. 216.

rozeznáváním emocí nežli pouze do výzkumu mimiky. Posledním moderátorem rozpoznávání emocí v souvislosti studia univerzality a variability je samotné *vyjadřování emocí*. Teoretici diskutují o univerzálnosti a variabilitě emocí. Russel tvrdí, že nabuzení (arousal) a valence jsou univerzálními emocemi, kdežto překvapení či vztek jsou determinovány kulturou. Tato hypotéza není nezpochybnitelná.⁹⁰ Studie bude zkoumat několik moderátorů, jež byly nastíněny ve výzkumech Rusella⁹¹, Scherera⁹² či Mesquity a Frijdy.⁹³ Předpoklad, že rozpoznávání emocí se napříč kulturního světa odlišuje, jelikož jedinci lépe rozeznávají emoce svých krajanů, několik autorů oslabuje tvrzením, že pokud lidé již tváře viděli a mají s ní zkušenosti, je patrná redukce předsudků. Stručně řečeno, lidé by měli lépe rozpoznat emoce, pokud již přišli s daným jedincem do kontaktu.

4.1.1. *Kulturní determinace v posuzování rozpoznávání emocí*

Na základě předešlých výzkumů autoři článku zkoumali přímý kontakt občanů jednoho státu a jejich krajanů, a následně kontakt přes telefon, kde hledali evidence univerzality a kulturních osobitostí. Analýza, jež zde uvádím, sestává z komparace 87 článků obsahujících 97 studií, ve kterých figurovalo přes 20 tisíc participantů různé národnosti, etnicity a dvou regionálních komunit. Studie se různými metodami zkoumání.

Ve většině studií je předkládána jedincům stejné i odlišné kultury k rozpoznání pouze jedna nasimulovaná emoce. Tento typ studií však může zkreslovat výsledky, skupinová výhoda může pomoci vyjádřit emoce správně nebo je naopak může více zkreslit. 7 z 97 studií představovaly participantům sérii emocí členů odlišného kulturního zázemí. 21 studií z celkového počtu porovnávaných použilo vyvážený set vyjadřovaných emocí, ve kterém jedinci jedné skupiny pozorovali emoce členů odlišné skupiny (out-group) a snažili se je dekódovat. Studie tohoto typu jsou obtížněji realizovatelné, ale lépe dokáží porovnávat reakce lidí. Poslední druh experimentů se skládal z více skupin odlišného kulturního zázemí, avšak neměl vyváženou strukturu jako předešlé studie. Autoři zmiňují, že analýza všech studií byla důležitá pro celkový obraz a využití všech důkazů.⁹⁴

⁹⁰ ELFENBEIN, H. A., AMBADY, N. *On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis*, s. 205.

⁹¹ RUSSEL, J. A. *Is there universal recognition of emotion from facial expression? A review of the cross-cultural studies*. *Psychological Bulletin*, 1994. 115, s. 102–141.

⁹² SCHERER, K. R. *The role of culture in emotion-antecedent appraisal*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1997. 73, s. 902–922.

⁹³ MESQUITA, B., FRIJDA, N. H. *Cultural variations in emotions: A review*. *Psychological Bulletin*, 1992. 112, s. 197–204.

⁹⁴ ELFENBEIN, H. A., AMBADY, N. *On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis*, s. 209.

Uskutečnění stanovených cílů probíhalo pomocí 2 hypotéz, jež se snažily popsat reakce participantů stejné i odlišné kultury. Jedna sledovala míru porozumění mezi členy odlišných skupin, autoři se snažili zjistit, zda výsledky se budou lišit od těch předem stanovených. Na obhajobu zjištění, že emoce mohou být rozpoznatelné s větší než odhadovanou pravděpodobností i za kulturními hranicemi, se ukázalo, že jen 3.1 % z měření (5 z 162) mělo menší pravděpodobnost, než která byla stanovena předem pro jednotlivé emoce (individual emotion). Autoři zmiňují pouze jeden příklad, kde výsledky byly srovnatelné nebo nižší, než byla stanovená hypotéza. Posuzování přesnosti rozpoznávání emocí napříč kulturami ukázalo, že posudek emocí napříč kulturami je vyšší, než se očekávalo. Zkoumání výhod ve skupině navzdory přesnějšímu rozpoznávání emocí ve vlastní skupině probíhalo pomocí 4 testů. F-test posuzoval míru přesnosti úsudku uvnitř nebo vně skupiny (fenomén in-group vs. out-group). Rozpoznávání bylo přesnější u členů vlastní skupiny (my) nežli u druhých (oni).

Další pozorovaný prvek představoval zjištění, zda členové vlastní skupiny dosahují ve všech studiích vyšších výsledků nežli odlišné kultury. Ukázalo se, že členové vlastní skupiny si navzájem dokáží lépe a přesněji rozpoznat emoce, nežli odhadnout emoce odlišných osob (oni). Tento poznatek byl zaznamenán u 146 studií, což znamená nadpoloviční většinu před původní hypotézou. Třetí analýza zjišťovala procentuální míru přesnosti skupinového zvýhodnění ke členům vlastní skupiny vzhledem ke skupině s odlišným kulturním zázemím. O více než 9 % byla přesnost posudku emocí vlastních členů vyšší než interkulturní. Porovnávalo se 168 vzorků, kde jeden vzorek představovala skupina nežli jednotlivec. Vzhledem k tomu, že studie nebyly vyvážené, autoři vytvořili další analýzu, ve které použili výsledky z nevyvážených studií a výsledky F-testu k jejich vyvážení. Analýza ukázala srovnatelné výsledky s těmi, ve kterých byla použita nevyvážená metoda.

Rozsah, v jakém bylo posuzování členů vlastní skupiny přesnější oproti odlišným skupinám, se zkoumal v posledním testu. Vzorek zkoumaných studií se zúžil z důvodu neadekvátnosti některých studií, jež vylučují klasické teorie problematiky rozpoznávání emocí. I přesto, že byl vzorek zásadně menší, projevil se stejné výsledky jako v předešlých testech. Analýza ukázala přítomnost skupinové výhody při posuzování emocí (dle aritmetického průměru efektu 0,25).⁹⁵

⁹⁵ ELFENBEIN, H. A. AMBADY, N. *On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis*, s. 219.

4.1.2. *Emoce a nonverbální komunikace*

Jak již bylo zmíněno výše jedním ze zkoumaných důkazů jsou kanály komunikace. Kulturní determinace se ukázala být možnou, jelikož autoři zjistili, že se ve studiích objevují určité kulturní rozdíly související s neverbální komunikací. Nejvíce se tato skutečnost projevila u tónu hlasu mezi členy různých národů. Bylo zjištěno, že statické kanály komunikace jako například fotografie obličeje jsou přesnější nežli tón hlasu, intonace nebo video. Výsledky však ukazují, že pokud se jedná o občany jednoho národního státu participantů nevykazují problematickou odpověď, avšak i přesto dynamické kanály byly méně přesným médiem nežli například fotografie. Naopak u občanů jiných států jsou patrné nepřesnosti. V jedné ze studií byl využit tzv. POSN (Profile of Nonverbal Sensitivity test), jenž obsahuje video, ve kterém mluví člověk nahodile, je vidět pouze tvář či tělo anebo video kombinuje všechny prvky. Ze studie je patrné, že pokud přidáme zvuk do videa, redukuje se skupinová výhoda.

Některé studie uvádí podrobný rozbor jednotlivých emocí, které označují jako diskrétní (hněv, opovržení, odpor, strach, štěstí, smutek a překvapení) mající globální rozměr (pozitivita – negativita).⁹⁶ Autoři některé výsledky popisují, že strach a odpor byly nejméně rozpoznatelnými emocemi, naproti tomu štěstí bylo rozeznáno nejsnáze. Skupinová výhoda vynikala u emocí odporu a strachu, nejméně se projevovala u štěstí a vzteku.

Zajímavostí je, že z pohledu rozpoznávání emocí prostřednictvím nějakého média bylo štěstí snadno rozpoznatelné z tváře, avšak z hlasového projevu nikoli. Opačné hledisko autoři pozorovali u vzteku, který byl snadno rozpoznatelný v hlase. U emoce vzteku byl v případě obou médií zaznamenán nižší výskyt skupinové výhody, oproti strachu, jenž vykazoval vysoká čísla u obou médií.

4.1.3. *Vzájemnost skupiny*

Autoři také zkoumali, do jaké míry souvisí vzájemná blízkost se skupinovou výhodou. Byly provedeny výzkumy, kde se porovnávaly výsledky participantů z jednoho státního uskupení s členy přeshraničních států. Elfenbein a spol. předpokládali, že členové jednoho státu se budou ovlivňovat více. Výsledky však předpoklad neukázaly, členové jednoho státu nevykazovali vyšší stupeň skupinové výhody.

Další dva experimenty se zajímaly o cross-kulturní komunikaci, avšak vzhledem k místu konání projektů byly podmínky dosti omezené, proto autoři studií využívali pouze členy sousedních států. Experimenty probíhaly prostřednictvím telefonu, kdy se měřila opět míra

⁹⁶ Tamtéž, s. 222.

vzájemnosti členů jednoho státu se státy jinými. Studie ukázaly, že vzájemnost nehraje významnou roli při rozpoznávání emocí. Pokud lze porovnat rozpoznávání emocí menšiny a většiny navzájem, ze studií vyplývá, že skupinová výhoda hraje roli, avšak kvůli nedostatku výzkumných studií nemohly tuto hypotézu adekvátně zhodnotit.⁹⁷

4.1.4. Zhodnocení adekvátnosti analýzy

Kvalitu a přesnost metaanalýzy studie autoři zjišťovali pomocí tzv. metody dekódování kvality popsanou G. V. Glassem, která se snaží zjistit, zdali hypotézy studií korelují s jejich výsledky a následně podchytit podstatu celé studie.⁹⁸ Nežli autoři začali s výzkumem kvality experimentů, zaměřili se na přesnost, s jakou kultury rozpoznávaly emoce, a na skupinovou výhodu v rámci těchto skupiny, kvůli diferenciaci hypotéz a metod zkoumaných studií. Došli k závěru, že přesnost napříč národních států byla nižší nežli u členů jedné skupiny. Skupinová výhoda byla u obou vzorků podobná, avšak vyšší výsledky ukazují na členy uvnitř jednoho národa.

Studie, které mají vyrovnaný výzkumný vzorek, se vyskytují zřídka, proto i v této analýze jsou zastoupeny málo. Bylo však prokázáno, že přesnost mezi kulturami se mezi vyváženými a nevyváženými studii významně lišila, kdežto skupinová výhoda nikoliv. Stejně tak při porovnávání kvality rozpoznávaných emocí se ukázalo, že přesnost vůči skupinové výhodě vykazovala vyšší čísla. Některé experimenty uvedly všechny výsledné emoce, jiné se naopak snažily neobvyklé emoce nebo těžko rozpoznatelné emoce vyloučit pomocí dalšího výzkumu, který byl proveden jinými posuzovateli.

Výzkum probíhal také u jednotlivých způsobů exprese emocí. Studie se v tomto ohledu lišily ve využívání metod. Někteří autoři využívali spontánnosti a kvalitu emocí určovali dle námi již výše zmíněného postupu. Ostatní studie postupovaly podle předem vybraných teorií, které tvořily teoretický základ pro vyjadřování konkrétních emocí. Herci byli požádáni o předvedení jednotlivých emocí. Přesnost vyjádření emocí kulturně odlišných jedinců se lišila napříč metodami, tzn., že imitování bylo lépe rozpoznatelné nežli spontánní emoce. U výsledků srovnávající výhodu ve skupině se neprokázala vyšší čísla napříč užitým šetřením.

Hodnoceny byly i posudky participantů. Metody odpovědi se různily, užívaly se otázky s více odpověďmi (multiple choice), stupnice či otevřené otázky. I přesto, že nejvíce předkládaných studií využívalo metodu otázek s více možnostmi, ukázalo se, že nejpřesnějších výsledků

⁹⁷ ELFENBEIN, H. A., AMBADY, N. *On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis*, s. 223.

⁹⁸ Tamtéž, s. 224.

v rozpoznávání dosahovali participanti při využití jiných metod (otevřené otázky či škály apod.).

Předmětem zkoumání hodnověrnosti výsledků bylo socioekonomického zázemí. Autoři chtěli zjistit, zda socioekonomický status ovlivňuje etnické skupiny a jejich úsudek. Ve studiích neexistoval žádný případ korelace socioekonomických ukazatelů a rozpoznávání emocí. Tento prvek byl ze všech studií vyloučen již s předstihem. Další vlivy jako je věk, pohlaví či datum provádění experimentů nehrály roli ve skupinové výhodě. U novějších studií zkoumající přesnost exprese emocí napříč hranic jednoho státu byla zaznamenána vyšší čísla nežli u novějších experimentů zkoumající přesnost uvnitř jednoho státu. Vzorky a vlivy, které se zdály pro autory analýzy nedostačující byly použity v jiných studiích k opětovnému studiu, ukázalo se, že při použití jiných vzorců lze dosáhnout zajímavý výsledků.

Má charakter studie vliv na výzkum rozpoznávání emocí napříč kulturami? Výsledky ukazují, že přesnost v rozpoznávání emocí u publikovaných studií zahrnující skupiny kulturně odlišné na rozdíl od nepublikovaných vykazovaly vyšší míru přesnosti. Naproti tomu charakter studií popisující skupiny jedné národnosti či jednoho kulturního prostředí nehrál roli. Nutno uvést, že převažovaly publikované studie (knihy, sborníky apod.) nad nepublikovanými díly jako jsou práce univerzitního charakteru nebo například práce, které ještě nebyly zveřejněny. Kritici metaanalýzy zmiňují, že výsledky studií mohou být zkreslené, metaanalýza se snažila na tento problém reagovat a zjistila, že výsledky jsou adekvátní. Metaanalýza proto nespadá do kategorie „publikací v šuplíku“ (file drawer⁹⁹).

4.1.5. Zhodnocení

Analýza naznačuje, že vyjadřování emocí je univerzální, avšak význam emoce mohou být ovlivněny kulturně. Elfenbein a spol. sdělují, že z výsledků je patrné, že jedinci jedné skupiny (etnické, národnostní apod.) mohou lépe rozpoznávat emoce svého člena nežli cizinci. Z čehož vyplývá, že „přeshraniční“ (transkulturní) komunikace může být výrazně ovlivněna skupinovou výhodou. Důležitým prvkem při posuzování emocí je blízkost posuzovaného a posuzujícího. Příkladem může být Japonsko, Japonec může obtížněji zhodnotit emoce Japonců z jiných geografických oblastí nežli emoce svého souseda. Dalším poznatkem je, že jazyk, jakožto znak kulturní variability, nepodporuje tvrzení, že shodná jazyková skupina bude posuzovat jistou emoci obdobně. Příkladem jsou anglicky hovořící skupiny. Elfenbein a spol. však dodávají, že rozpoznávání emocí v souvislosti s jazykem a kulturní variabilitou je

⁹⁹ ROSENTHAL, R. *File drawer problem and tolerance for null results*. 1979, s. 638–641.

ještě na začátku a vyžaduje pevný empirický výzkum.¹⁰⁰ Kultura může být rozhodující pro utváření i formování emocí, stejně tak hraje důležitou roli v rozpoznávání emocí, jenž tvaruje. Proto je možné, že skupinová výhoda je rozhodující při přesnosti posouzení emocí. Ukázalo se, že skupinová výhoda nemusí hrát vždy přední postavení. V 7 z 11 vyvážených studií byla objevena „mimoskupinová“ výhoda u menšinového obyvatelstva, které posuzovalo většinu. V některých studiích dokonce jedinci menšin určovali emoce většiny lépe než členové většiny. Zohledněním vztahu nonverbální komunikace a vyjadřování emocí lze říci, že existují rozdíly napříč kanály, avšak ani toto pole působnosti nemá ve výzkumném prostředí konzistentní základnu. Při posuzování jednotlivých emocí (hněv, štěstí, smutek apod.) nebyla zjištěna téměř žádná skupinová výhoda u emocí štěstí a hněvu. Participanti dokázali velmi přesně hodnotit tyto dvě emoce. Neverbální kanály ukázaly, že štěstí bylo odhadnuto lépe ve tváři nežli hněv, kdežto hněv na rozdíl od štěstí byl lépe rozeznán v hlase.¹⁰¹ Autoři zmiňují několik omezení. Jednalo se především o národnostní rozložení participantů či genderu. Pokud by autoři analyzovali studie s odlišnými skupinami, mohlo by dojít ke zmatení.

4.2. Studie 2

Avenanti a spol. překládá studii, ve které se snaží postihnout problematiku předsudků a stereotypů v souvislosti s empatií. Tvrdí, že i přesto, že někteří sociální psychologové popisují rasismus jako nedostatek empatie, nelze tuto myšlenku podložit důvěryhodnou empirií. Absence výzkumu byla jednou z příčin předkládané studie. Reakce na bolest etnický („rasově“) odlišných jedinců nemusí vždy odrážet jejich pohled na svět (etnocentrismus). Výzkum byl prováděn na jedincích, kteří vykazovali nevědomé preference k vlastní skupině nežli k ostatním.

Autoři zkoumali, jak barva pleti ovlivňuje vnímání člověka a jeho bolesti. Výzkumu se zúčastnili Italové, zástupci bílé barvy pleti, a Italové narození v Africe zastupující tmavou barvu pleti. K výzkumu byla použita transkraniální magnetická stimulace (transcranial magnetic stimulation),¹⁰² díky které se zkoumaly senzomotorické reakce v mozku. Participanti sledovali videa zobrazující zpravidla jednu ruku (bílé pleti, tmavé pleti a fialově zbarvenou). Ve všech případech byla ruka nejprve penetrována jehlou a poté byla jehla

¹⁰⁰ ELFENBEIN, H. A. AMBADY, N. *On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis*, s. 223.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 230.

¹⁰² dále jen TMS

zaměněna za vatovou tyčinku. Jejich úkolem bylo pouze sledovat video a dávat pozor, co se ve videu odehrává.

Výsledky ukázaly, že fialově zbarvenou ruku vnímali všichni participanti jako neutrální. Zajímavostí je skutečnost, že jedinci pozorující bolest „cizince“, který není nijak kulturně selektován (fialově zbarvená ruka), vykazovali tzv. senzomotorickou nákazu neboli pozorovatelé pociťovali ve stejném místě bolest. Naopak v případě jedinců jiné etnické skupiny nebyla senzomotorická nákaza zaznamenána. Absentující empatická odpověď na bolest pozorovaného, jež má odlišnou barvu pleti, může podporovat myšlenku, že sociální kategorizace souvisí s rasovými předsudky a ovlivňuje pohled na osoby z odlišného kulturního prostředí.

4.3. Studie 3

Xu a spol. zkoumali empatické odpovědi v souvislosti s konáním bolesti jedincům stejného či odlišného etnika. Trpící jedinci (herci ve videu použitých respondentů) dostávali vpich do tváře jehlou nebo vatovou tyčinkou, bylo zjištěno, že pozorující v případě vpichu jehlou soucítili pouze s jedinci vlastního etnika. Sheng a spol. tvrdí, že pomocí EEG (Elektroencefalografie) se předsudky u pozorujícího projevují pár milisekund po shlédnutí trpícího jedince, Avenanti a spol. dodávají, že tento jev se projevuje i v senzomotorice.¹⁰³ Projevy předsudků nejsou dosud známy, avšak jedinci narození v multikulturním prostředí vykazují vyrovnanější empatickou reakci při pozorování jedinců odlišného etnika, kterým je působena bolest nežli jedinci žijící v homogenní společnosti. Tuto hypotézu podpořila studie Zuo a Han, kde participanty byli jedinci, kteří se narodili v odlišném kulturním prostředí, nebo tam odešli v raném věku. Jednalo se převážně o prostředí v západní společnosti. Ukázalo se, že jedinci vykazovali obdobně jako participanti ve studii Xu a spol. vyrovnanou empatickou odpověď k oběma pozorovaným skupinám (skupina my a skupina oni).

Dle studie Číňané oproti Kazachům zastávají stanovisko kolektivismu, Kazaši se jeví individualističtější. Číňané si také více uvědomují svou etnickou identitu. IRI ukázala, že Kazaši v porovnání se zástupci čínské populace vynikají v zakoušení empatické obavy (empathic concern), v přebírání perspektivy (perspective-taking) a mají větší fantazii. Empatická přesnost (empathic accuracy¹⁰⁴) se na rozdíl od výzkumu předešlých prvků nelišila, obě etnicky odlišné skupiny vykazovaly stejné výsledky. Zajímavé jsou závěry

¹⁰³ Avenanti, A., Sirigu, A., Aglioti, S. M. *Racial Bias Reduces Empathic Sensorimotor Resonance with Other-Race Pain*. 2010. 20(11), 1021

¹⁰⁴ Pojem zavedený W. Ickesem, jenž označuje míru přesného určení myšlenek (mind reading) druhého člověka.

měření vnímání intenzity bolesti, kterou zakouší pozorovaný, a vlastního znepokojení při pozorování utrpení. V obou případech mají přední postavení zástupci čínského etnika. Výsledky ukazují, že etnická („rasové“) předsudky ovlivňují neurální procesy spojené s empatickou odpovědí. Při pohledu na odlišné etnikum byla u jedince zaznamenána nižší aktivita ACC než v případě jeho soukmenovce.

Studie pomocí fMRI (functional magnetic resonance imaging) ukázala, že členství v konkrétní skupině zvyšuje vnímavost receptorů, jenž evokují empatické obavy (empathic concerns). Empatické obavy neboli afektivní složka empatie jsou, jak již bylo zmíněno výše, podpořeny přední cingulární kůrou (dále jen ACC). Výsledky ukazují, že kulturní předsudky k vlastnímu etniku (own-race bias) mohou členům etnické skupiny zprostředkovat vyšší míru vyjádřených pocitů a emocí. Avšak Xu a spol. uvádí, že tento předpoklad nemusí pokaždé platit. Analýzou autoři zjistili, že členství ve skupině nezvyšuje míru empatie, jelikož výsledky ukazují stejnou míru empatické odpovědi k oběma skupinám.

Xuo a spol. uzavírají, že pokud existuje empatie, která je formovaná na základě kulturních předsudků jedné skupiny, je možné, že hraje důležitou roli při utváření sociálního chování.

4.4. Studie 4

Atkins a spol. shrnují poznatky různých autorů a sdělují, že výsledky předkládaných studií věnující se empatické odpovědi v důsledku pozorování utrpení druhých závisí na několika osobních a interpersonálních faktorech. Z pohledu jedince je empatická odpověď ovlivňována motivací, vnímáním vlastního já či pohlavím. Za interpersonálními faktory lze označit míru vcítění se do druhého, délku a charakter vztahu mezi pozorovaným a pozorovatelem.

Tvůrci studie popisují, že vzhledem k poznatkům některých studií lze předpokládat, že kultura formuje vnímání utrpení jedinců. Jako příklad uvádí studii postihující odlišnosti ve vnímání sebe sama v západních zemích (Američané evropského původu) a v zemích Východu (východní Asiaté). Studie dochází k závěrům, že Asiaté z východních zemí pojmají sebe sama jako součást vyššího celku společnosti, kdežto Američané zastávají hledisko individualismu (já jako samostatná jednotka mající vlastní touhy a preference). Opačných výsledků dosáhla studie Ma-Kellamse a Blascoviche, jenž prováděli výzkum zaměřený na fenomén my versus oni. Participantů pocházeli z Ameriky a východní Asie, měli co nejpřesněji odhadnout empatickou reakci lidí, které neznali, a lidí ze stejného kulturního prostředí. Ma-Kellams a Blascovich zjistili, že Američané odhadli emoce cizinců přesněji nežli Asiaté a naopak. Je nutné podotknout, že studium zabývající se odpověďmi na utrpení

pozorovaných je teprve na začátku, i přestože v posledních dvou letech se míra výzkumů rapidně zvýšila.¹⁰⁵ Sám Atkins se snaží přispět k této problematice svými třemi experimenty.

První experiment představil participanty z Velké Británie a z Východní Asie dívající se na ženskou ruku bílé pleti nebo rajče, kterým je působena bolest jehlou či vatovou tyčinkou. Poté byli dotazováni na míru bolesti, kterou si mysleli, že cítí pozorovaný. Ukázalo se, že Britové vykazují vyšší citlivost na působení fyzické bolesti jinému nežli Asiaté z Východu. Touto studií Atkins a spol. dokazují, že východní národy vykazují nižší empatickou odpověď než západní, avšak nelze těmito poznatky potvrdit, že v západním světě jedinci více soucítí s druhými (personal distress) než obyvatelstvo východní Asie.¹⁰⁶

Pomocí druhého experimentu se autoři snažili zjistit, jestli kulturní odlišnosti hrají roli v empatické odpovědi vyvolané utrpením druhého. V experimentu je použita škála posuzující míru afektu jednotlivce, míru empatické obavy (empathic concern) a rozsah empatické přesnosti (empathic accuracy). Výzkumu se účastnili Britové hlásící se k britské národnosti a Asiaté pocházející z východní Asie, kteří pobývají v Británii pouze krátkodobě (od 6 měsíců po 10 let). Výsledky ukazují, že i přes vnímání stejného stupně bolesti pozorovaných Britové vykazují vyšší míru empatické obavy než východoasijské národy, nicméně u obyvatel východní Asie převažuje vyšší míra empatické přesnosti. Je tedy zřejmé, že kulturní odlišnosti ovlivňují obě složky empatie (afektivní i kognitivní). Musíme však postihnout anomálii studie, oba pozorované subjekty byly bílé pleti a pocházely původem z Británie. Atkins a spol. zdůrazňují, že je nutné zjistit, zdali fenomén my versus oni hraje roli při posuzování sociální bolesti (social pain). Proto se výzkumníci na tuto hypotézu zaměřili ve studii č. 3.

Ve třetím experimentu byly použity stejné materiály jako v předešlých dvou, změnil se pouze výzkumné skupiny. Experimentu se účastnilo obyvatelstvo čínského (Hong Kong) a britského původu, obě skupiny pozorovaly čínské a britské subjekty popisujících příběh vlastního utrpení. Pozorované subjekty hovořily v mateřském jazyce, do cizojazyčných videí byly přidány titulky přeložené rodilým mluvčím a zkontrolovány druhým nezávislým rodilým mluvčím. Participanty byli dotazováni na emocionální rozpoložení v průběhu sledování videí, na empatický zájem (empathic concern), na důsledky emocionálního stavu participanta a na vnímaný stupeň bolesti v průběhu sledování dokumentu. Studie nezahrnovala pohlaví, jelikož se ukázalo, že tento faktor nehraje ve výzkumné otázce roli. Výsledky studie č. 3 ukazují,

¹⁰⁵ ATKINS, D., USKUL, A. K., COOPER, N. R. *Culture shapes empathic responses to physical and social pain*. *Emotion*. 2016, 16(5), s. 2.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 3-4.

stejně jako předešlé dvě, že Britové vykazují vyšší míru empatické obavy, zatímco Číňané vynikají v empatické přesnosti. Zároveň bylo zjištěno, že fenomén my versus oni nemusí ovlivňovat míru empatické přesnosti, jelikož participant z Hong Kongu ve srovnání s britskými účastníky vykazovali vyšší míru empatie pro obě pozorované skupiny stejně. Tuto hypotézu potvrzuje také reakce britských respondentů, jež empatizovali pouze k čínským subjektům.

Jako jeden z důležitých bodů předkládané studie zmiňují Atkins a spol. vliv emocí na jednotlivce (pozitivních či negativních). Afektivita jedince je formována dvojím způsobem, a to postoji (kulturní předsudky a stereotypy) a momentálním emočním rozpoložením. Z pohledu vnímání bolesti je tedy nutné brát v potaz jedincovo konkrétní emoční rozpoložení, pokud se jednatel necítí komfortně může tato skutečnost negativně ovlivnit jeho empatickou perspektivu, v opačném případě je empatická perspektiva pozitivní. Atkins a spol. říkají: „*Therefore, it is possible that one's attitude to a felt negative affective state might not be interpreted as personal distress, and that the interpretation of personal distress could differ as a function of one's cultural background.*“¹⁰⁷

Výsledky studie ukázaly, že Asiaté vykazují vyšší míru empatické přesnosti nežli Britové. Atkins a spol. uvádějí, že právě empatická přesnost pomáhá k interpersonální harmonii, jejíž hodnoty mohou ovlivnit empatický zájem. Právě empatický zájem byl u Asiátů v porovnání s Brity nižší. Avšak tyto poznatky nebyly podloženy a jsou ryze spekulativní. Fenomén my versus oni zkoumaný ve třetí studii neprokázal hypotézu Ma-Kellamse a Blascoviche, kteří ve své studii zjistili, že východní národy určily emoce svých krajanů lépe nežli Britové. Atkins a spol. vyzkoumali, že východní národy dokázaly odhadnout přesněji emoce u obou kontrolních skupin nežli Britové. Čili je nutné podotknout, že fenomén my versus oni nemusí ovlivňovat empatickou přesnost jedince.

Atkins a spol. zohledňují poznatky a tvrdí, že je nutné prozkoumat kulturní strategie a cenu, za kterou lidé vykazují vyšší nebo nižší míru empatie (kognitivní či afektivní). Tato myšlenka je podpořena britským sníženým vnímáním empatické přesnosti. Výzkum kultury a empatie je ještě na začátku a bohužel je nutno říci, že existuje velmi málo odborné literatury zabývající se touto problematikou. Studie Atkinse a spol. je jednou z prvních studií, jež zkoumala korelaci obou složek empatie a kulturního prostředí. Spekulativní se může jevit i vzorek účastníků, jedná se o britské původní obyvatelstvo a obyvatele Hong Kongu, který dříve

¹⁰⁷ ATKINS, D., USKUL, A. K., COOPER, N. R. *Culture shapes empathic responses to physical and social pain*. *Emotion*, s. 11.

spravovala Velká Británie. Dále pak zúčastnění byli pouze studenti. Nelze s přesností říci, jestli nejsou údaje zkresleny výše zmíněnými prvky.

4.5. Studie 5

Kulturní determinace působí i ve vztahu pacienta a lékaře. Drwecki a spol. v této studii zkoumali, jakou roli hraje kultura při posuzování bolesti u odlišných etnik a jak ovlivňuje empatie lidský úsudek.

Byly provedeny 3 experimenty, vybráni byli studenti lékařských oborů a profesionální sestry. Participanti dostali za úkol posuzovat míru bolesti pacientů při léčbě. Autoři vytvořili speciálně pro tyto experimenty čtyři 20sekundová videa, ve kterých herci pociťují bolest v rameni při tzv. ROM (Range-of-motion).¹⁰⁸ Exprese emocí byla vytvářena na základě FACS (Facial Action Coding System), jedná se o metodu kódování, která dokáže přesně vyjádřit jednotlivé emoce v lidské tváři. Video byla komparována napříč pohlavími a herci byli přibližně stejně staří. Porovnávala se 2 videa, ve kterých vystupovali pacienti černé barvy pleti, s 2 nahrávkami, kde hráli herci bílé pleti. „Pacienti“ byli vybráni přímo za účelem vyjadřování bolesti a jejich etnická identita se zakládala na jejich vlastním úsudku.

Participanti měli posuzovat, jakou léčbu by měl pacient absolvovat a v jaké míře. Jednalo se o léky na bolest, rehabilitaci, akupunkturu a masáže. Každá léčba měla být ohodnocena stupnicí od 1 („žádná/ý“) do 9 („velmi potřebné/velké množství“). Empatické reakce byly měřeny pomocí Empathic Concern Scale,¹⁰⁹ která měří míru empatického zájmu v daném momentu. Jednou z hypotéz této studie byla vyšší míra empatie k pacientům bílé pleti, která měla být zaznamenávána právě s použitím EC. Poslední měření bylo zaměřeno na vcítění se do pacienta (perspective-taking) a na určení nejvíce vyhovujícího vyšetření pro pacienta. Participantům byla připomínána jejich úloha před i po shlédnutím každého videa. Všichni participanti si před začátkem studie oblékli bílý plášť a bylo jim řečeno, že jsou doktory. Pouze ve třetím experimentu neměli oblečený plášť. Ve druhém a třetím pokusu byli participanti rozděleni na dvě skupiny, první skupina se měla vcítit do pacienta (perspective-taking), úkolem druhé skupiny bylo co nejlépe určit léčbu jednotlivým pacientům.

První studie prokázala předem danou hypotézu preference pacientů s bílou pletí. Autoři tvrdí, že empatická náklonnost souvisí s předsudky v posuzování bolesti u jednotlivců. Pokud jedinec empatizoval s pacientem, projev sympatie bude patrný i v posuzování léčby. Druhý experiment zkoumal, do jaké míry může vcítění se do člověka (perspective-taking) snížit

¹⁰⁸ vyšetření pohyblivosti a rozsahu pohybu ramene

¹⁰⁹ dále jen EC

promítaný předsudek. Výsledky ukázaly, že účastníci, kteří přebírali perspektivu pacienta, nevykazovali žádné předsudky. I ve druhé studii dochází autoři k závěru, že pokud participanti sympatizují s bělochy je pravděpodobné, že pomohou raději pacientům bílé pleti. Ve třetím experimentu bylo zjištěno, že lidé, kteří se snažili do pozorovaných vcítit, vykazovali nižší míru předsudků oproti participantům, kteří měli co nejpřesněji určit léčbu bolesti pacienta. Skupina, která měla určit léčbu pacienta vždy preferovala člověka bílé pleti. Autoři zjistili, že došlo k 65% snížení předsudků u personálu, jež se pokoušel do pacienta vcítit (perspective-taking).

Výzkum uzavírá, že empatie je jednou z příčin kulturní předsudků. 2 ze 3 experimentů tvrdí, že více účastníků vykazovalo vyšší empatickou odpověď k pacientům bílé pleti než k těm, kteří jsou tmavé barvy pleti. Je však patrná kulturní variabilita na úrovni jedince. Čím silnější je empatie, tím silnější a hlubší jsou rozdíly při posouzení léčby bolesti. Autoři uzavírají: „*Pochopením procesů, které stojí za interindividuálními odchylkami ve zkreslení léčby bolesti, můžeme být schopni pochopit vhledy, které povedou ke snížení zkreslení na úrovni skupiny.*“¹¹⁰ Neboli pokud dokážeme pochopit jedince, lze ovlivnit celou skupinu.

¹¹⁰ DRWECKI, B. B., MOORE, C. F., WARD, S. E., PRKACHIN, K. M. *Reducing racial disparities in pain treatment: The role of empathy and perspective-taking*. Pain. 2011. s. 1005.

5. Shrnutí

Empatie jako jev zahrnující nepřeborné množství emocí a pomáhající člověku pochopit druhého se ve výzkumných šetřeních ukazuje jako velmi složitý fenomén. Výzkum empatické odpovědi prochází určitou obměnou a výzkumníci věnují empatii více času. Náš úkol analyzovat studie věnující se empatické odpovědi na utrpení druhého v souvislosti s kulturní variabilitou a zhodnotit jejich přínos můžeme považovat za splněný.

Z počátku jsme posuzovali výsledky metaanalýzy autorů Elfenbein a spol., kteří se věnovali výzkumu exprese emocí. Vzhledem tomu, že empatie je považována za fenomén projevující se mnoha emocemi, bylo nutné zjistit, zda exprese emocí a emoce samotné jsou kulturně podmíněné. Metaanalýza shrnuje závěry více než 90 studií a uzavírá, že univerzalita emocí může být částečně omezena kulturní determinací. Důvodem vlivu může být skupinová výhoda, jež upevňuje vztahy členů jednoho celku. Autoři se snažili postihnout i míru přesnosti posouzení emocí. V tomto případě se ukázalo, že členové jedné kulturní skupiny nemusí emoce svých příslušníků vyjadřovat přesněji než lidé z odlišných poměrů. Příkladem byl experiment prováděný na úrovni jednoho státu, kdy menšinové obyvatelstvo na rozdíl od většiny zhodnotilo emoce přesněji. Studie č. 4 podporuje tento poznatek svými výsledky. Bylo zjištěno, že determinace posuzování emocí je podmíněna, jak postojí člověka, které může formovat a ovlivňovat skupinové výhoda, tak ale také aktuálním emočním rozpoštěním jedince. Poslední studie tuto hypotézu též potvrdila zjištěním, že při posuzování léčby bolesti (úrazu) byla patrná kulturní nestálost. Pokud kultura ovlivňuje vyjadřování emocí, můžeme předpokládat kulturní podmíněnost i v případě empatické odpovědi vyvolané pohledem na utrpení druhého? Hypotézu této otázky jsme se snažili zodpovědět pomocí 4 následujících studií, jež se problematikou zabývaly.

Studie Xu a spol. podporují myšlenku Elfenbein a spol., že členství ve skupině podporuje vyšší míru exprese emocí. Xu a spol. však dodávají, že po prozkoumání vlivu skupinové výhody nebyla zaznamenána vyšší empatická odpověď. Obě skupiny vykazovaly stejnou míru. Pokud se podíváme na poznatky čtvrté studie, lze usoudit totéž. Výsledky ukázaly, že čínští participanti vykazovali stejnou míru empatické odpovědi pro obě kontrolní skupiny (viz podkapitola 4.3). Je však zajímavé, že studie č. 5 zkoumající rasovou předpojatost mezi lékařem a pacientem ukázala, že skupinová výhoda hrát roli může. Doktoři (participanti) v případě určení diagnózy pacientovi tmavé pleti téměř v každé situaci vykazovali kulturní předpojatost. Opačně tomu bylo pouze tehdy, když doktor (participant) měl převzít perspektivu (perspective-taking) pacienta. Přijetí perspektivy většina autorů považuje za

kognitivní složku empatie. Studie č. 5 tvrdí, že empatie může redukovat kulturní předsudky a stereotypy. Autoři však podotýkají, že nelze poskytnout relevantní důkazy, které by potvrdily korelaci snížené empatické odpovědi a „rasových“ předsudků.

Významné poznatky pro další výzkumná šetření přineslo také zkoumání empatie na úrovni jedince. Výzkum prozradil vysokou kulturní různost. Studie č. 3 potvrzuje tvrzení čtvrtého analyzovaného experimentu, když tvrdí, že empatickou odpověď ovlivňují intrapersonální a interpersonální faktory. Vnímání sebe sama, motivace či sympatie mohou rozhodnout, jestli člověk dokáže pomoci druhému a vcítit se do jeho „vnitřního já“ či nikoli.

Hypotézu podmíněnosti reakce na utrpení kulturními předsudky a stereotypy podporují všechny studie. Rozhodujícím faktorem se však stává tzv. skupinová výhoda (in-group advantage) nebo přesnost empatické odpovědi (empathic accuracy). Jak již bylo zmíněno výše, skupinová výhoda nepodmiňuje pokaždé empatickou odpověď. Další důkazy přináší studie č. 3, jenž zjistila, že Britové vykazovali vyšší míru empatické odpovědi k jedincům s odlišným kulturním základem, a Číňané dokonce reagovali na obě skupiny stejně. Musíme však podotknout, že účastníci byli z oblastí, které spravuje nebo spravovalo Spojené království (Hong Kong, Velká Británie), což může zkreslovat výsledky měření. Kulturní determinaci potvrzuje i poslední analyzovaná studie A. Avenantiho a spol. Vědci zkoumali pomocí TMS senzomotorickou odpověď ruky pozorovatelů, kteří rozeznávali bolest u dvou kulturně odlišných skupiny. Bylo zjištěno, že pokud účastníkovi byl ukázán neutrální vzorek (bez možnosti určení barvy pleti), projevila se tzv. senzomotorická nákaza. Senzomotorická nákaza byla patrná pouze v případě empatie, což znamená, že barva pleti pravděpodobně podmiňuje pohled na trpícího jedince a upravuje další chování k němu.

Můžeme tedy shrnout, že všechny studie vykazují důkazy kulturní podmíněnosti empatické odpovědi v případě kulturně odlišného člověka, který trpí. Je však nutné podotknout, že pokud se zaměříme na výzkum této problematiky na úrovni jedince, jsou tato tvrzení v rozporu. Naše analýza posuzovala pouze 5 studií z mnoha, proto musíme zdůraznit, že je zapotřebí dalšího výzkumu, který by na naši práci navázal. Práce je čistě teoretického charakteru a posuzované studie vykazují jisté limity. Dalším důležitým bodem je typ vybraných studií pro tuto práci. Všechny uvedené práce v tomto dokumentu jsou zaměřeny na zjištění korelace kulturních předsudků a empatické odpovědi v případě zakoušení bolesti pozorovaného. Pro další výzkum bychom doporučili vybrat studie i jiného charakteru, jež by vyvážily výzkumný vzorek a výsledné poznatky.

Závěr

Cílem práce bylo zhodnotit na základě předem předložených studií vztah empatie a altruismu v transkulturní perspektivě. Bylo vybráno 5 studií, jenž se pomocí různých výzkumných metod snaží problematiku zkoumat. Nejprve jsme se však pokusili uchopit námi stanovené pojmy transkulturality, empatie a altruismu a zasadit je do historického, terminologického a paradigmatického diskurzu. Musíme podotknout, že všechny 3 pojmy mají velmi náročně uchopitelnou terminologii, proto bylo důležité všechny termíny důkladně analyzovat.

Empatie a altruismus se podílí na společenských interakcích a současně je formují. Sociální interakce v pojetí A. Giddense označuje vzájemné působení lidí,¹¹¹ tento pojem lze označit jako komunikaci mezi lidmi. Mezilidské vztahy mohou probíhat v různých geografických podmínkách a mezi stejně či odlišně smýšlejícími lidmi, proto bylo pro tuto práci důležité nadefinovat pojem transkulturality utvářející se na půdě tzv. transkulturní komunikace. Altruismus, který dle většiny teoretiků označuje chování či jednání, jenž má za cíl pomáhat lidem, je z velké části tvořen empatií, proto bylo nutné nejprve věnovat čas termínu označující empatii a následně až altruistickému chování. Jak již bylo zmíněno výše, pokud jedinec pozoruje osobu trpící bolestí, záleží na jeho emočním rozpoložení, individualitě a zároveň postojích, jak se k této události postaví. Vztah empatie a altruismu jsme se snažili zachytit pomocí výsledků studií zabývajících se empatickou odezvou v rámci zakoušení bolesti druhého.

Tato práce dochází k závěru, že termín empatie označuje multidimenzionální nebo multifázový fenomén, jenž je nutné dále zkoumat. Je nutno říci, že pouze jedna studie odkazovala k oběma složkám empatie, což může vést, jak někteří teoretici uvádí, k chaosu při vyhodnocování. Bylo tedy nezbytné určit předmět jednotlivých studií. Při bližším uchopení problematiky bylo zjištěno, že všechny studie využívaly tzv. IRI, jenž empirikové i teoretici označují za validní způsob měření empatie. Lze tedy uzavřít, že všechny studie by měly vykazovat důvěryhodné poznatky. Shrnutím naší analýzy docházíme k závěru, že empatická reakce na utrpení existuje čili můžeme usoudit, že člověk zakouší emoce utvářející tzv. empatii. Další zjištěním je, že emoce tvořící podstatnou část empatické odpovědi jsou z velké části univerzální, avšak dochází k jejich proměně v interakci s kulturní variabilitou. Rádi bychom upozornili na některé limity, které tato práce obsahuje. Vzhledem k tomu, že problematika empatie a altruismu je velmi komplexní téma, nebyli jsme schopni v této práci obsáhnout celou její šíři. V souvislosti s tímto problémem bychom chtěli zdůraznit nutnost

¹¹¹ GIDDENS, Anthony. Sociologie. 1. vyd. Praha: Argo, 1999, s. 356

dalšího výzkum, případně doporučit kolegům, aby se o problematiku empatie a altruismu začali více zajímat. Dalším limitem práce byl nízký počet analyzovaných studií, proto nelze pokládat naše poznatky za klíčové.

Seznam použitých zdrojů

Literatura

ALTMAN, T. and ROTH, M. *The evolution of empathy: From single components process models*. In: Handbook of Psychology of Emotions. 2013. Inc. Nova Science Publishers. ISBN: 978-1-62618-820-4. 171-187.

BARON-COHEN, S. *Věda zla: nová teorie lidské krutosti*. Brno: Emitos, 2014. ISBN 978-8087-17-137-0.

BARTH, Fredrik. *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. London: Allen & Unwin, 1969. ISBN: 978-08-8133-979-6.

BATSON, Daniel C. *The Altruism Question: Toward A Social-psychological Answer*. Psychology Press, 2014. ISBN 978-13-1778-536-1.

BURDA, František. *Za hranice kultur: Transkulturní perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016. ISBN 978-80-7325-402-5.

DAVIS, MH. *Empathy: A social psychological approach*. Boulder: Westview Press, 1996. ISBN 978-08-1333-001-3.

DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Praha: Oikoymenh, 2002. Oikúmené. ISBN 80-7298-056-4.

EISENBERG, Nancy and STRAYER, R. *Empathy and Its Development*. Cambridge University Press.1990. ISBN 978-05-2140-986-5.

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. 1. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.

HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2015, ISBN 978-80-2620-873-0.

HATFIELD, E., CACCIPOPO, J., & RAPSON, R. L. *Emotional contagion*. New York: Cambridge University Press, 1994. ISBN: 0-521-44948-0

HATFIELD, E., RAPSON, R. L., & LE, Y. L. *Primitive emotional contagion: Recent research*. In J. Decety and W. Ickes (Eds.) *The social neuroscience of empathy*. Boston, MA: MIT Press, 2009. ISBN 978-0-262-01297-3.

HEWSTONE, Miles a Wolfgang STROEBE, ed. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-092-5.

HOFFMAN, Martin L. *Empathy and moral development: implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press, 2000. ISBN 0-521-58034-x.

- HORÁKOVÁ, Hana. *Kultura jako všelék?: kritika soudobých přístupů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-103-9.
- KOUKOLÍK, František. *Lidství: neuronální koreláty*. Praha: Galén, c2010. Makropulos. ISBN 9788072626540.
- KOUKOLÍK, František. *Sociální mozek: evoluce a neuronální podklady*. Druhé, přepracované vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 9788024628509.
- MCDOUGALL, W. *An introduction to Social Psychology*. London: Methuen & Co., 1908.
- MEAD, George, H. *Mind, Self and Society: from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago, 1934.
- MIKOŠKA, Petr a Lukáš NOVÁK. *Jak současná věda objevuje empatii: transdisciplinární pohled na klíč k lidské duši*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017. ISBN 9788074652905.
- MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2010. ISBN 978-80-7368-857-8.
- NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999. ISBN 978-80-200-1679-9.
- PRŮCHA, Jan. *Interkulturní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-280-5.
- BENEDICTOVÁ, Ruth. *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-212-7.
- SCHMIDBAUER, Wolfgang. *Psychická úskalí pomáhajících profesí*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-312-9.
- SOKOLÍČKOVÁ, Z. *Výzvy pro transkulturní komunikaci*. Ostrava: Moravapress, 2014. ISBN 978-80-87853-22-1.
- SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-328-5.
- SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-929-1.
- STRAUSS, Claudia, QUINN, Naomi. *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1997.

WELSCH, Wolfgang. *Transculturality: The Puzzling Form of Cultures Today, Spaces of Culture: City, Nation, World*. London: Sage 1999.

WRIGHT, Robert. *Morální zvíře*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-075-3.

UMLAUF, V. *Evropské cesty k vlastnímu já*, Brno: CDK, 2002. ISBN 80-7325-002-0.

ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: Triton, 2009. ISBN 978-80-7387-306-6.

Internetové zdroje

AVENANTI, A., SIRIGU, A., AGLIOTI, Salvatore, M. *Racial Bias Reduces Empathic Sensorimotor Resonance with Other-Race Pain*. *Current Biology*. [online] 2010. 20(11), 1018–1022. [cit. 2019-03-10]. ISSN 18790445. Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/44663029_Racial_Bias_Reduces_Empathic_Sensorimotor_Resonance_with_Other-Race_Pain

ATKINS, D., USKUL, A. K. and COOPER, N. R. *Culture shapes empathic responses to physical and social pain*. *Emotion*. [online] 2016, 16(5), 587–601. [cit. 2019-03-25]. ISSN 19311516. Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/297579457_Culture_shapes_empathy_in_response_to_physically_and_socially_painful_events

BALCONI, M., VANUTELLI, M.E. *Empathy in Negative and Positive Interpersonal Interactions. What is the Relationship Between Central (EEG, fNIRS) and Peripheral (Autonomic) Neurophysiological Responses?* *Advances in cognitive psychology*, 2017. 13(1), 105-120. [cit. 2019-03-25] Dostupné z:

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5402676/>

BARON-COHEN, S. WHEELWRIGHT, S. *The Empathy Quotient: An Investigation of Adults with Asperger Syndrome or High Functioning Autism, and Normal Sex Differences*. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2004. 34(2), 2004. 163-171. [cit. 2019-03-25] Dostupné z: http://docs.autismresearchcentre.com/papers/2004_BCandSW_EQ.pdf

BAR-TAL, Daniel. *Altruistic motivation to help: definition, utility and operationalization*. *Humboldt Journal of Social Relations* [online]. 1986, 13(1/2), 3-14 [cit. 2019-01-28]. ISSN 01604341. Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/259632608_Altruistic_Motivation_to_Help_Definition_Utility_and_Operationalization

BATSON, C. Daniel. LISHNER, David A. and STOCKS, Eric L. *The Empathy–Altruism Hypothesis*. In D. A. Schroeder & W. G. Graziano (Eds.), *Oxford library of psychology. The Oxford handbook of prosocial behavior* (pp. 259-281). New York, NY, US: Oxford University Press. [online] 2015. 259-281. [cit. 2019-03-22]. ISBN 9780195399813. Dostupné z: [10.1093/oxfordhb/9780195399813.013.023](https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195399813.013.023)

BONFILS, K. A., LYSAKER, P. H., MINOR, K. S., SALVERS, M. P. Empathy in schizophrenia: A meta-analysis of the Interpersonal Reactivity Index. *Psychiatry Research*, [online] 2017. **249**. 293-303. [cit. 2019-03-25] Dostupné z:

<https://doi.org/10.1016/j.psychres.2016.12.033>

CAPRARA, G. V., ALESSANDRI, G., EISENBERG, N. *Prosociality: The contribution of traits, values, and self-efficacy beliefs*. *Journal of Personality and Social Psychology*. [online]. 2012. **102**(6), 1289-1303. [cit. 2019-05-25] Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/51669559_Prosociality_The_contribution_of_traits_values_and_self-efficacy_beliefs

COSMIDES, L., TOOBY, J. AND BARKOW, J. *Evolutionary psychology and conceptual integration*. In J. Barkow, L. Cosmides, & J. Tooby (Eds.). *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation` of culture*. New York: Oxford University Press. [online]. 1992. 163-228. [cit. 2019-01-28]. Dostupné z: <http://doi.org/10.15781/T24J09X6J>

DAVIS, MH. *Measuring Individual Differences in Empathy: Evidence for a Multidimensional Approach*. *Journal of Personality and Social Psycholog*. [online]. 1983. **44** (1), 113-126. [cit. 2019-03-25] Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/215605832_Measuring_individual_differences_in_empathy_Evidence_for_a_multidimensional_approach

Dymond, R. F. *Personality and empathy*. *Journal of Consulting Psychology*. [online] 1950. **14**(5), 343-350. [cit. 2019-06-06] Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1037/h0061674>

DRWECKI, B. B., MOORE, C. F., WARD, S. E., PRKACHIN, K. M. Reducing racial disparities in pain treatment: The role of empathy and perspective-taking. *Pain*. [online] 2011. **152**(5), 1001–1006. [cit. 2019-03-25] Dostupné z:

<https://insights.ovid.com/pubmed?pmid=21277087>

EISENBERG, N., VANSCHYNDEL, S.K., SPINRAD, T.L. *Prosocial Motivation: Inferences From an Opaque Body of Work*. *Child Development*. [online]2016. **87**(6), 1668-1678. [cit. 2019-03-20] Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/cdev.12638>

ELFENBEIN, H. A., AMBADY, N. On the universality and cultural specificity of emotion recognition: a meta-analysis. *Psychological bulletin*. [online] 2002. **128**(2), 203-236. [cit. 2019-03-25] Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/11433169_On_the_Universality_and_Cultural_Specificity_of_Emotion_Recognition_A_Meta-Analysis

HOFFMAN, Martin L. *Development of Empathy and Altruism*. The Annual meeting of the American Psychological Association. [online]1979. 2-16. [cit. 2019-03-25] Dostupné z: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED179294.pdf>

LAMM, C. et al. *Meta-analytic evidence for common and distinct neural networks associated with directly experienced pain and empathy for pain*. *Neuroimage*. [online], 2011. **54**(3). 2492–2502. [cit. 2019-03-25] Dostupné z: 10.1016/j.neuroimage.2010.10.014

LIMBERG, D. H., Ohrt, J. H., Barden, S. M., Ha, Y.S., Hundley, G., & Wood, A. *A cross cultural exploration of counselors-in-training perception of altruism*. *Counseling and Values*. [online] 2015. **60**(2), 201-217. [cit. 2019-03-25] Dostupné z: 10.1002/cvj.12014.

MESQUITA, B. and FRIJDA, N. H. *Cultural variations in emotions: A review*. *Psychological Bulletin*. [online] 1992. **112**, 197–204. [cit. 2019-03-25] Dostupné z: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.112.2.179>

PREKL, K., KANSKE, P., SINGER, T. *On the interaction of social affect and cognition: empathy, compassion and theory of mind*. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, [online]. 2018. **19**, s. 1-6 [cit. 2019-01-25].

Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1016/j.cobeha.2017.07.010>

RUSSELL, J. A. *Is there universal recognition of emotion from facial expression? A review of the cross-cultural studies*. *Psychological Bulletin*. [online] 1994. 115, 102–141. [cit. 2019-03-25].

Dostupné z: <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0033-2909.115.1.102>

RIZZOLATTI, G. et al. *Resonance behaviours and mirror neurons*. *Archives Italiennes de Biologie*. [online]. 1999, **137** (2/3), s. 85-100. [cit. 2019-03-15].

Dostupné z: <http://www.architalbiol.org/aib/article/view/13785/532>

ROSENTHAL, R. *File drawer problem and tolerance for null results*. *Psychological Bulletin*, 86 (3). 1979, s. 638–641. [doi:10.1037/0033-2909.86.3.638](https://doi.org/10.1037/0033-2909.86.3.638).

SAHIN, B. et al. *Theory of Mind: Development, Neurobiology, Related Areas and Neurodevelopmental Disorders*. *Current Approaches in Psychiatry / Psikiyatride Guncel*

Yaklasimlar. [online] 2019. **11**(1), s. 24–41. [cit. 2019-03-19] Dostupné z: doi: 10.18863/pgy.390629.

SCHERER, K. R. *The role of culture in emotion-antecedent appraisal*. Journal of Personality and Social Psychology. [online] 1997. **73**, 902–922. [cit. 2019-03-25] Dostupné z: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.461.3520&rep=rep1&type=pdf>

SCHWARTZ, S. H. *Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications [Basic human values: Theory, measurement, and applications]*. Revue française de sociologie, **42**, 249-288. [online]. 2006. [cit. 2019-03-25] Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/286951722_Basic_human_values_Theory_measurement_and_applications

SOBER, E. and WILSON, David S. *Summary of: Unto Others The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. Journal of Consciousness Studies. [online] 2000, **7** (1–2), 185–206. [cit. 2019-03-25] Dostupné z:

<http://joelvelasco.net/teaching/tawp/sober%20and%20wilson%2000%20-%20summary%20of%20unto%20others.pdf>

SOUKUP, Václav. *Základy kulturní antropologie a transkulturní psychologie*. Evropský sociální fond. [online]. 2014. 1-94. [cit. 2019-06-06] Dostupné z:

<https://esf2014.esfcr.cz/dap/Dokumenty/DownloadData?id=ac4182a8-b63b-4952-9d0d-cdc0a9ce7ee8&fn=Produkt.pdf>.

STELLAR, J. E., GORDON, A., PIFF, P. K., ANDERSON, C. L., CORDARO, D., BAI, Y., et al. *Self-transcendent emotions and their social functions: compassion, gratitude and awe bind us to others through prosociality*. Emotion Review. [online]. 2017. **9**, 1–8. [cit. 2019-06-06] Dostupné z: DOI: 10.1177/1754073916684557

STOTLAND, E. *Exploratory Investigation of Empathy*. In: Berkowitz (ed.): *Advances in experimental social psychology*. New York: Academic Press, [online]. 1969. **4**. 271-314. [cit. 2019-06-06] Dostupné z: [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60080-5](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60080-5)

WISPÉ, L. G. *Positive Forms of Social Behavior: An Overview*. Journal of Social Issues. [online] 1972. **28**(3), 1–19. [cit. 2019-03-25] Dostupné z: doi: 10.1111/j.1540-4560.1972.tb00029.x.

TRIVERS, Robert L. *The Evolution of Reciprocal Altruism*. The Quarterly Review of Biology. [online] 1971. **46**(1), 35-57. [cit. 2019-03-25] Dostupné z: <https://greatergood.berkeley.edu/images/uploads/Trivers-EvolutionReciprocalAltruism.pdf>

XU, X., ZUO, X. and WANG, X. Do you feel my pain? Racial group membership modulates empathic neural responses. *Journal of Neuroscience*. [online] 2009, **29**(26), 8525-8529. [cit. 2019-03-25] Dostupné z: <http://www.jneurosci.org/content/29/26/8525>

ZAKI, J. and OCHSNER, K. The neuroscience of empathy: progress, pitfalls and promises. *Nature Neuroscience*. [online]. 2012. 15, 675–680. [cit. 2019-03-05] Dostupné z: <https://doi.org/10.1038/nn.3085>